

Strukturomvandlingen speglas av statistiken

Allmän jordbruksstatistik efter 1920
av Bernt Wilson

Begränsade insatser i den årliga statistiken under 1920-talet

Något om jordbruket och den samhällsekonomiska bakgrunden

Jordbruket var omkring 1920 fortfarande den näringsgren som sysselsatte flest människor i Sverige. Andelen aktivt verksamma i jordbruket uppskattades till ca 35 procent av totalbefolkningen, som då uppgick till knappt 6 miljoner. Kvantitativt sett var åkerbruket och husdjursskötseln relativt omfattande jämfört med både tidigare och senare perioder. Produktionen var dock inte tillräcklig för att helt täcka det inhemska konsumtionsbehovet. Under första världskriget hade detta tidvis yttrat sig i en besvärande brist på livsmedel.

Åren närmast efter krigsslutet präglades av strävanden att snarast möjligt återgå till en normal utveckling inom näringslivet. Kristidsorganisation och ransoneringar avvecklades förhållandevis snabbt. En djup lågkonjunktur med hög arbetslöshet 1921–22 bromsade dock utvecklingen och medförde flera år av åtstramningar i samhällsekonomin.

Under senare delen av 1920-talet ledde rationaliseringar och standardiseringar till en relativt snabb ekonomisk tillväxt, främst inom industrin. Inom jordbruket gick rationaliseringarna i en långsammare takt, och förbättringarna i inkomst- och arbetsförhållandena var sämre för lantarbetare och småbrukare än för de sysselsatta inom andra delar av näringslivet. Ett visst stöd till jordbruket från samhällets sida förekom genom den s.k. egnahemsrörelsen, genom rådgivning och genom lagstiftning till jordbrukarnas förmån.

Ny statistik utreds men dröjer

Vid början av 1920-talet ställdes de ansvariga myndigheterna inför ett vägval beträffande den allmänna jordbruksstatistikens framtida uppläggning. En utredning som utfördes hösten 1919 av fyra sakkunniga på uppdrag av Statistiska centralbyrån och Lantbruksstyrelsen förordade att de från 1913 årligen genomförda lokalundersökningarna skulle upphöra. Så skedde också från och med 1921 sedan undersökningarna, som planerat, efter en åttaårsperiod täckt hela landet. Enligt utredningen borde den löpande statistiken i stället bygga på vart annat år genomförda totalundersökningar med direkt uppgiftsinsamling från jordbrukarna (Höijer 1922). Det var en uppläggning som i huvudsak anslöt till de totala arealinventeringar och husdjursräkningar som genomförts jämsides med lokalundersökningarna under åren 1916-1919.

Förslagen lades efter vissa ändringar till grund för en proposition inför 1920 års riksdag. Denna tillstyrkte propositionen men godtog inte helt den föreslagna uppläggningsen, bl.a. på grund av betänkligheter mot att ålägga jordbrukarna uppgiftsplikt. Detta medförde fortsatta utredningar med åtföljande remissförfaranden under flera år framöver.

Ett nytt förslag från Statistiska centralbyrån och Lantbruksstyrelsen framfördes 1924 till Kungl. Maj:t. Det innebar att två allmänna jordbruksräkningar skulle anordnas inom varje tioårsperiod. För åren mellan räkningarna skulle företas representativa undersökningar från en tiondel av brukningsdelarna om förändringar i åkerarealen och i antalet kreatur. Uppgiftsinsamlingen till jordbruksräkningarna skulle samordnas med de allmänna fastighetstaxeringarna som från 1922 planerades hållas med fem års intervall.

Yttrande över förslaget lämnades bl.a. av en då verksam besparingskommitté och av hushållningssällskapen, som genom sina sockenavdelningar förutsattes medverka vid uppgiftsinsamlingen. 1925 års riksdag avslög emellertid en framlagd proposition som byggde på centralbyråns och Lantbruksstyrelsens förslag (Sundqvist 1966).

Först i början av 1927 kunde ämbetsverken lägga fram en plan som ledde till beslut av riksdagen om en ny organisation av jordbruksstatistiken. Den innebar bl.a. att allmänna jordbruksräkningar skulle genomföras med fem års intervall från och med 1927. Beträffande den årlig statistiken om åkerarealens användning och antalet husdjur dröjde beslutet till 1930.

Summariska framskrivningar av tidigare resultat

Den utdragna handläggningen av frågan om jordbruksstatistikens organisation medförde en starkt begränsad verksamhet i den löpande allmänna jordbruksstatistiken under 1920-talet. Fram till dess att resultaten från jordbruksräkningen 1927 blev tillgängliga, baserades den årliga redovisningen

av åkerarealens användning huvudsakligast på framskrivningar av resultatet från 1919 års allmänna arealinventering. Som underlag för framskrivningarna inhämtade Statistiska centralbyrån vissa år uppskattningar av förändringar i arealen av olika grödor jämfört med föregående år från hushållningssällskapens sockenombud. Bakgrunden till en sådan åtgärd kunde vara att onormal väderlek påverkat sådd eller skörd. Så var t.ex. fallet 1924, då ogynnsamt höstväder och en sträng vinter orsakade en kraftig minskning av höstsädsarealen i några delar av landet. En kuriositet i sammanhanget var att aktuell, detaljerad statistik varje år kunde redovisas om sockerbetsarealen genom direkta uppgifter från sockerbolagen och vissa brännvinsbrännerier.

Beträffande markarealens fördelning på olika ägoslag (åker, tomt och trädgård, ängsmark, skogsmark och övrig mark) förelåg efter arealinventeringen 1919 ingen ny statistik under 1920-talet, utom vid jordbruksräkningen 1927. Detsamma gällde för statistiken om antal husdjur, där de senaste uppgifterna gick tillbaka till den allmänna husdjursräkning som genomförts 1919.

Bestående metodinsats: en ny områdesindelning

Jordbruksstatistiken har traditionellt redovisat statistiken med uppdelning på administrativa områden, dvs. förr på län, härad, socknar och under senare årtionden på län, kommuner och församlingar. Vid 1919 års arealinventering infördes härutöver en uppdelning av länen på s.k. naturliga jordbruksområden (NJO). (Indelningen utarbetades av undersökningsledaren, sedermera chefen för Statistiska centralbyrån, Ernst Höijer och har därför ofta gått under benämningen "den höijerska indelningen".) Syftet var att skapa homogena områden med avseende på de naturförhållanden, som påverkar förutsättningarna för jordbruket, t.ex. berggrundens och jordartens beskaffenhet, landskapets topografi och klimatet. De naturliga jordbruksområdena byggdes upp av socknar eller i några fall av delar av socknar. Totalt var riket uppdelat i 55 sådana områden som kunde sammanlösas till 14 produktionsområden (Höijer 1921). Antalet områden ökade senare till drygt 60 NJO och 18 produktionsområden. Efter hand började också tillämpas ytterligare sammanslagningar till åtta större produktionsområden och tre riksområden. (Se förteckning på nästa sida.)

Redovisningen av resultat på olika nivåer i det hierarkiskt uppbyggda NJO-systemet har allt sedan introduktionen 1919 spelat en viktig roll för den praktiska användningen av resultatet inom olika grenar av jordbruksstatistiken – kanske främst på det ekonomiska området. En styrka i tillämpningen har varit att klassificeringen i princip kunnat bibehållas intakt över tiden. De översyner av systemet som gjorts vid några tillfällen har inneburit att enstaka socknar flyttats eller delats på olika områden för att få

bättre överensstämmelse med de rådande naturförhållandena eller ändrad administrativ indelning. En grundlig sådan översyn företogs exempelvis 1930 med professor Helge Nelson som geografisk expert (Statistiska centralbyrån 1997).

Riksområden, produktionsområden och naturliga jordbruksområden 1995

3 Riksområden

8 Produktionsområden

18 Produktionsområden

61 Naturliga jordbruksområden

1 Södra och mellersta Sveriges slättbygder

1 Götalands södra slättbygder

01 Skåne-Hallands slättbygd

- 19 Kristianstads län, slättbygden
- 22 Malmöhus län, slättbygden
- 23 Hallands län, slättbygden

2 Götalands mellanbygder

02 Sydsvenska mellanbygden

- 10 Kalmar län, Kalmarslätten
- 16 Blekinge län, slättbygden
- 18 Kristianstads län, mellanbygden
- 21 Malmöhus län, mellanbygden

03 Öland och Gotland

- 13 Kalmar län, Öland
- 14 Gotlands län

3 Götalands norra slättbygder

04 Östgötaslätten

- 05 Östergötlands län, Östgötaslätten
- 05 Vänerslätten, del av
 - 27 Älvsborgs län, slättbygden
 - 31 Skaraborgs län, slättbygden, Götalandsdelen
 - 32 Skaraborgs län, Falbygden

4 Svealands slättbygder

05 Vänerslätten, del av

- 35 Värmlands län, slättbygden
- 62 Skaraborgs län, slättbygden, Svealandsdelen

06 Mälär- och Hjälmabygden

- 01 Stockholms län
- 02 Uppsala län
- 03 Södermanlands län
- 40 Örebro län, slättbygden
- 43 Västmanlands län

2 Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder

5 Götalands skogsbygder

07 Sydsvenska höglandet

- 06 Östergötlands län, södra skogsbygden
- 08 Jönköpings län
- 09 Kronobergs län
- 12 Kalmar län, skogsbygden
- 15 Blekinge län, skogsbygden
- 17 Kristianstads län, skogsbygden
 - 20 Malmöhus län, skogsbygden
 - 24 Hallands län, skogsbygden
- 30 Älvsborgs län, södra höglandet
 - 34 Skaraborgs län, sydöstra höglandet
- 61 Göteborgs och Bohus län, södra höglandet

08 Östsvenska dalbygden

- 07 Östergötlands län, södra kustlandet
- 11 Kalmar län, norra kustlandet

09 Västsvenska dalbygden

- 25 Hallands län, norra Halland
- 26 Göteborgs och Bohus län, länet utom södra höglandet
- 28 Älvsborgs län, dalbygdena

6 Mellersta Sveriges skogsbygder

10 Södra Bergslagen

- 10 Östergötlands län, norra skogsbygden
- 33 Skaraborgs län, nordöstra höglandet
- 39 Örebro län, södra skogsbygden

11 Västsvenska dalsjöområdet

- 29 Älvsborgs län, Dalslands bergsbygd
- 36 Värmlands län, centrala och västra Värmland

12 Norra Bergslagen

- 37 Värmlands län, Bergslagen
- 41 Örebro län, Bergslagen
- 42 Västmanlands län, Bergslagen
- 44 Kopparbergs län, Bergslagen

13 Östra Dalarna-Gästrikland

- 45 Kopparbergs län, östra Dalarna
- 48 Gävleborgs län, Gästrikland

3 Norra Sverige

7 Nedre Norrland

14 Kustlandet i nedre Norrland

- 49 Gävleborgs län, Hälsinglands kustland
- 51 Västernorrlands län, kustlandet

16 Nordsvenska mellanbygden

- 38 Värmlands län, norra Värmland
- 46 Kopparbergs län, mellanbygden
- 50 Gävleborgs län, inlandet
- 52 Västernorrlands län, inlandet
- 55 Jämtlands län, mellanbygden

17 Jämtländska siluområdet

- 54 Jämtlands län, siluområdet

8 Övre Norrland

15 Kustlandet i övre Norrland

- 57 Västerbottens län, kustlandet
- 59 Norrbottens län, kustlandet

18 Fjäll- och moränbygden

- 47 Kopparbergs län, fjällbygden
- 56 Jämtlands län, fjällbygden
- 58 Västerbottens län, inlandet
- 60 Norrbottens län, inlandet

De allmänna jordbruksräkningarna 1927–66

Några huvuddrag i uppläggningsen

Riksdagens beslut om genomförande av en jordbruksräkning 1927 innebar inledningen till en serie av totalundersökningar, som kom att bilda stommen i den allmänna jordbruksstatistiken fram till 1966. Syftet med räkningarna var att erhålla en utförlig information om jordbrukets omfattning och tillstånd vid en bestämd tidpunkt, i princip vart femte år. Primäruppgifterna skulle lämnas av jordbrukarna för varje enskild brukningsdel.

I samband med andra världskriget förlängdes intervallet mellan undersökningarna till sju år, och sviten av jordbruksräkningar (JR) kom att omfatta åren 1927, 1932, 1937, 1944, 1951, 1956, 1961 och 1966. Vid de fem första räkningarna – fram till och med 1951 – var uppgiftsinsamlingen under något varierande former sammankopplad med de allmänna fastighetstaxeringarna. Uppgifterna insamlades den 15 september till en taxering som avslutades påföljande år. Vid de tre räkningarna efter 1951 företogs separat uppgiftsinsamling direkt till Statistiska centralbyrån. Uppgiftstidpunkten var även då den 15 september.

Förberedelser och beslut

De första förslagen om regelbundet återkommande totala arealinventeringar och husdjursräkningar framkom, som tidigare nämnts, redan vid Statistiska centralbyråns och Lantbruksstyrelsens utredning 1919. Anslag med sammanlagt 140 000 kronor för genomförande av en räkning beviljades av riksdagen för budgetåren 1921 och 1922. Att beslutet om genomförandet sedan dröjde till 1927 synes i första hand ha berott på behovet av återhållsamhet i statens utgifter och på tveksamhet om uppgiftsskyldighet för jordbrukarna. Den detaljplan som i huvudsak kom att gälla för den första jordbruksräkningen överlämnades till Kungl. Maj:t i februari 1927 och efter riksdagens beslut utfärdades en förordning i juni 1927.

Vid jordbruksräkningarna efter 1927 följde förberedelser och beslut en tämligen likartad procedur utan några särskilda större utredningar eller diskussioner. Förslagen om räkningarna, som fram till och med 1951 framlades gemensamt av Statistiska centralbyrån och Lantbruksstyrelsen och därefter separat av centralbyrån, godtogs i regel utan ändringar av statsmakterna. En särskild förordning utfärdades vid varje räkning av Kungl. Maj:t.

Det kan i detta sammanhang nämnas att jämsides med förarbetena till jordbruksräkningen 1927 deltog Statistiska centralbyrån i planeringen av den första världsjordbruksräkningen. Denna genomfördes 1930 under ledning av International Institute of Agriculture (IIA) i Rom. Sådana globala

jordbruksräkningar har sedan ägt rum med tio års intervall, utom 1940 då en av IIA planerad räkning fick avbrytas på grund av kriget (Grönlund 1942). Under efterkrigstiden har världsjordbruksräkningarna genomförts i FNs regi under ledning av FAO. Innehållet i de svenska jordbruksräkningarna har i huvudsak varit i överensstämmelse med rekommendationerna för världsjordbruksräkningarna.

Kontinuitet i begrepp och definitioner

Innehåll

Det fanns en god jämförbarhet mellan de olika jordbruksräkningarna i fråga om innehåll, begrepp och definitioner. De viktigaste grupperna av statistik som med smärre förändringar återkom i samtliga räkningar var

- antalet brukningsdelar/brukningsenheter inom olika kategorier och storleksgrupper
- landarealens fördelning på olika ägoslag
- åkerarealens fördelning på olika grödor
- antalet husdjur av olika kategorier.

Utöver dessa återkommande avsnitt förekom i de enskilda räkningarna tillfälliga frågor av aktuellt intresse. En uppräknings kan i viss mån sägas spegla jordbrukets utveckling:

- nyodlingar under senaste femårsperiod: 1927–1956
- gödselvård: 1927–1951
- täckdikning: 1927–1951
- ensilerings- eller torkanläggningar: 1944, 1951, 1961, 1966
- redskap och/eller maskiner: 1944, 1951, 1961, 1966
- elektrisk kraft: 1944
- vattenledning: 1944, 1951
- pälsdjur: 1951.

Brukningsdel/brukningsenhet

All redovisning från den enskilde uppgiftslämnaren skulle liksom tidigare i jordbruksstatistiken avse en brukningsdel, (eller brukningsenhet, som benämningen blev från och med 1951 års jordbruksräkning). Definitionen av detta centrala begrepp övertogs 1927 från de tidigare lokalundersökningarna och arealinventeringarna 1917–1919 och behölls sedan i de följande jordbruksräkningarna:

”Med brukningsdel avses varje jordbruk med mer än 0,25 hektar åker, som i avseende på driften utgör ett och samma företag och drives med en och samma arbetsstyrka.”

Fram till och med 1951 omfattade jordbruksräkningarna även jordbruk och trädgårdsodling på s.k. lägenheter utan åker eller med högst 0,25 hektar. Vid de följande räkningarna slopades denna kategori sedan den reducerats till ringa praktisk betydelse. Den nedre storleksgränsen (0,25 hektar åker) togs också bort ur definitionen. Samtidigt hade förekomsten av stora enheter med animalieproduktion vid sidan av det egentliga jordbruket fått ökad omfattning. I jordbruksräkningen (JR) 1966 infördes därför en kategori stora djurhållare utan åker, omfattande besättningar med mer än 500 svin och/eller 1 000 höns. (En liknande ansats 1961 kunde inte fullföljas på grund av brister i primärmaterialet.) En annan sida av strukturutvecklingen i jordbruket som satte spår i brukningsenhetsdefinitionen var att s.k. sidoarrenden blev allt vanligare. Från och med JR 1961 gjordes därför följande tillägg i den ovan återgivna definitionen som anvisning till uppgiftslämnarna:

”Sålunda skall exempelvis tillarrenderad mark räknas med i brukningsenheten men däremot ej utarrenderad mark. Areal från vilken grödan överlåtits på rot och areal som tillfälligt upplåtits till bete skall redovisas av markägaren (vid arrendejordbruk av arrendatorn).”

Ägoslag

Uppdelningen av landarealen på ägoslag var vad gällde kategorierna tomt och trädgård, åker, skogsmark och övrig mark i huvudsak oförändrad i samtliga räkningar, medan ängsmarken på grund av förskjutningar i användningen och betydelsen ändrades vid flera tillfällen och efter hand ersattes av begreppet betesmark. 1951 infördes sålunda grupperna kultiverad betesmark och naturlig äng. Tio år senare hade även den sistnämnda gruppen utgått och ersatts med naturlig betesmark, som i sin tur 1966 ersattes med ”annan gräsbärande mark”.

I definitionerna av de olika ägoslagen förekom ändringar och tillägg som huvudsakligen berodde på utvecklingen inom jordbruket. Här skall bara i korthet nämnas något om åkerdefinitionen som på grund av anknytningen till brukningsenhetsbegreppet haft en central betydelse för de statistiska resultaten. I jordbruksräkningarna 1927–1944 hade den följande lydelse:

”Som åker räknas all mark som lagts under plog och icke är att hänföra till trädgård.”

I JR 1944 kompletterades den med tillägget: ”Hit räknas även mångåriga vallar.” Klassificeringen av äldre, dåligt utnyttjade slåttervallar blev emellertid ett problem som vid de följande räkningarna krävde närmare precisering och 1966 hade definitionen följande lydelse:

”Åker: mark som lagts under plog och nyttjas för växtodling (även fältmässiga odlingar av köksväxter, frukt och bär). Hit räknas dock ej

mångåriga slätter- och betesvallar som utnyttjas endast undantagsvis eller som inte väntas bli plöjda på nytt.”

Definitionen var inte särskilt klar och i synnerhet bestämmningen av vilken mark som kunde väntas bli plöjd på nytt visade sig öppen för subjektiva bedömningar.

Grödor

Åkerjordens användning redovisades i samtliga jordbruksräkningar med en uppdelning på omkring 25 poster. Förändringarna i grödspecificeringen i de olika räkningarna jämfört med den som användes 1927 var förhållandevis små. Uppdelningen av bröd- och fodersäd, potatis, sockerbetor, foderrotfrukter var oförändrad i alla räkningarna. För ärter, bönor, vicker och grönfoder ändrades både benämningar och indelning vid några tillfällen. Oljeväxter infördes som särskild gröda vid räkningen 1944. Redovisningen av vall till hö respektive bete ändrades några gånger från och med 1951. Vid JR 1966 förekom en uppdelning på utnyttjad respektive ej utnyttjad slätter- och betesvall, vilket sammanhängde med de tidigare nämnda definitionsproblemen. Arealerna skulle i räkningarna fram till och med 1951 redovisas i hektar och ar, därefter i hektar med en decimal. (Se bild av ägoslags- och grödredovisningen i JR 1966 nedan.)

Husdjur

Redovisningen av husdjur (hästar, nötkreatur, får och getter, svin och fjäderfän) omfattade fram till 1951 uppemot ett 30-tal poster. Utöver de vanliga djurslagen – med en enkel uppdelning efter kön och ålder – redovisades då även kalkoner, ankor, gäss, kaniner och bisamhällen. Från och med räkningen 1956 togs redovisningen av de flesta ”smådjuren” bort och specificeringen i övrigt minskades till omkring 20 poster.

Områdesindelningar och klassificeringar

Resultaten från jordbruksräkningarna redovisades med en detaljerad områdesuppdelning som byggde på dels den vid tillfället gällande administrativa indelningen, dels indelningen efter naturliga jordbruksområden. Fram till och med 1944 tillämpades den administrativa indelningen på län, härader (i norra Sverige ”tingslag”) och kommuner (socknar). Från 1951 slopades häradsredovisningen och i stället infördes redovisning på de s.k. storkommuner som gällde från 1952. I JR 1966 förekom också en begränsad redovisning på kommunblock, dvs. motsvarigheterna till de kommuner som bildades genom den senaste indelningsreformen (avslutad 1974). Från 1956 användes för den lägsta områdesnivån indelningen efter församlingar, som i huvudsak motsvarade de gamla socknarna.

Klassificering av brukningsdelar/ brukningsenheter skedde i samtliga jordbruksräkningar – liksom tidigare i jordbruksstatistiken – efter åkerarealens storlek (se vidstående tablå). Från 1951 års räkning delades gruppen 10–20 hektar upp i grupperna 10–15 och 15–20 hektar. JR 1956 omfattade endast brukningsenheter med mer än 2 hektar, och i JR 1961 och 1966 redovisades de minsta enheterna i en grupp 0,3–2,0 hektar.

*Storleksgruppering av brukningsdelar
efter åkerareal i jordbruksräkningen*

1927

Lägenheter m.m.

0,26–	1	hektar
1–	2	"
2–	5	"
5–	10	"
10–	20	"
20–	30	"
30–	50	"
50–	100	"
Över	100	"

Ytterligare klassificering av brukningsenheterna förekom efter brukarnas status som ägare eller arrendatorer. Från och med JR 1956 tillämpades begreppet "brukningsform" som innefattade de tre grupperna "ägd", "arrenderad" samt "delvis ägd/delvis arrenderad".

Många medverkande i uppgiftsinsamlingen

Som tidigare nämnts skedde uppgiftsinsamlingen till jordbruksräkningarna under något växlande former fram till och med 1951 i anslutning till deklARATIONERNA för de allmänna fastighetstaxeringarna. De lokala taxeringsmyndigheterna fick härigenom ett betydande ansvar för primärmaterial till räkningarna. Enligt utfärdade förordningar ingick i taxeringsnämndernas åligganden att svara för insamling och viss granskning av det gemensamma blankettmaterialet. I indrivningen av uppgifterna deltog också länsstyrelserna, varifrån ett komplett blankettmaterial skulle insändas till Statistiska centralbyrån. För arbetet med komplettering av de uppgifter som speciellt erfordrades för jordbruksräkningarna engagerades hushållningssällskapen och deras lokala organ mot särskild ersättning från staten.

Arbetsfördelningen mellan taxeringsmyndigheterna och hushållningssällskapen utvecklades efter hand mot en ökad insats från sällskapens sida.

I synnerhet gällde detta vid jordbruksräkningarna 1944 och 1951, då huvuddelen av uppgifterna till räkningarna från jordbruksfastigheterna lämnades på särskilda blanketter (och endast för "annan fastighet" på fastighetsdeklarationerna). I den särskilda arealinventering och husdjursräkning den 1 juni 1944, som var en del av 1944 års jordbruksräkning, låg dock en stor del av arbetet på kristidsnämnderna som då svarade för insamling och granskning av uppgifterna.

Till stöd för sitt arbete fick hushållningssällskapen från och med JR 1932 varje gång skriftliga anvisningar från centralbyrån. I redogörelserna för jordbruksräkningarna framhölls dock i regel att insatserna för att rätta och komplettera primärmaterialet varit otillräckliga och varierande mellan olika områden.

När samordningen mellan fastighetstaxeringen och jordbruksräkningen upphörde från och med 1956 års räkning överflyttades ansvaret för distribution, insamling och rättning av blankettmaterialet till kommunernas styrelser. Vid räkningarna 1961 och 1966 tillställdes kommunerna från Statistiska centralbyrån en lista över de uppgiftsskyldiga samt blanketter med utskrift av brukarnas namn, adress m.m. Uppgifterna hade hämtats från det register över brukare av jordbruksfastighet som fördes av Riksförbundet Landsbygdens Folk (RLF). Eftersom de utsända listorna för vissa kategorier av uppgiftsskyldiga kunde förutses vara ofullständiga, uppdrogs åt kommunernas styrelser att göra erforderliga kompletteringar. RLF-registret användes vid jordbruksräkningen 1956 också för framställning av statistik över antalet brukningsenheter tillhörande olika områden, storleksgrupper och brukningsformer.

Bearbetningen på centralbyrån

Vid de fem första jordbruksräkningarna (1927–1951) som skedde i anslutning till fastighetstaxeringarna, fick Statistiska centralbyrån lägga ner avsevärt arbete på att komplettera det material som sändes in från de medverkande lokala organen. Det skedde främst genom skrivelser direkt till brukarna eller genom utnyttjande av andra undersökningar, fastighetslängder m.m. Sedan kompletteringsarbetet avslutats, vidtog en omfattande bearbetning och resultatberäkning. Redan vid 1927 års räkning överfördes uppgifterna till hålkort för bearbetning enligt det s.k. Hollerith-systemet. Sama metod var planerad att användas 1932, men efter särskild framställning till Kungl. Maj:t fick centralbyrån medgivande att i stället göra en helt manuell bearbetning. Vid den följande räkningen 1937 återupptogs dock metoden med hålkortsbearbetning och behölls sedan fram till 1961 med efter hand ändrad teknik. 1951 inträffade betydande förseningar i samband med anskaffande av en ny maskinutrustning. Först i samband med räkningen 1966 kom elektroniska maskiner till användning vid bearbetningarna.

På grund av det relativt stora antalet blanketter – i synnerhet så länge redovisningen omfattade även "lägenheter" – var den centrala bearbetningen vid Statistiska centralbyrån arbetskrävande. Den personalstyrka som var särskilt engagerad för ändamålet uppgick som högst vid de olika räkningarna till mellan 40 och 75 personer (se tabell nedan).

Resultaten från samtliga jordbruksräkningar redovisades i särskilda rapporter i serien *Sveriges Officiella Statistik (SOS)*. Tidsutdräkten mellan uppgiftstillfället och publiceringen av rapporten varierade mellan 16 och 50 månader.

Några data om olika jordbruksräkningar

	1927	1932	1937	1944	1951	1956	1961	1966
Antal redovisade lägenheter och brukningsenheter, tusental	644	670	708	476	674	268	265	202
Medverkande personal på SCB, som högst	40	55	60	70	75	45	.	.
Antal månader från uppgifts- dag till publicering	29	40	39	24	50	25	24	16
Publikation, antal sidor i textdel, cirka	75	80	75	90	120	55	35	25
Dito i tabelldel, cirka	285	355	325	440	440	280	340	560

Belysningen av jordbrukets utveckling

Den äldre jordbruksstatistiken var i huvudsak inriktad på att redovisa produktionen inom åkerbruk och husdjursskötsel för att belysa tillgången på livsmedel inom landet. Införande av regelbundet återkommande jordbruksräkningar från 1927 gav i första hand ett förbättrat hjälpmedel att systematiskt redovisa tillståndet och förändringarna i produktionsmedlen.

Redovisningen av huvudresultaten på olika områdesnivåer ned till de minsta administrativa områdena kommuner (motsvarande tidigare socknar) och senare församlingar möjliggjorde en detaljerad regional användning av resultaten. Redovisningen på naturliga jordbruksområden gav samtidigt möjligheter till främst ekonomiska analyser för olika kategorier av jordbruk.

Jordbruksräkningarna innehöll också statistik om näringsverksamhet med anknytning till jordbruket. Skogsmarksarealen redovisades i JR 1927–56, och i JR 1937–56 lämnades en viss redovisning på ägarekategorier i skogsbruket och storleksgrupper efter skogsmarksarealen. Uppgifter om

trädgårds- och fruktodling förekom med växlande innehåll i JR 1927–51 (vid JR 1944 i en särskild trädgårdsinventering 1943). I JR 1951 förekom också uppgifter om pälsdjursuppfödning.

Huvuddelen av tabellmaterialet i redogörelserna avsåg antalet brukningsenheter, markarealens fördelning på ägoslag, åkerarealens användning och antalet husdjur. Förekommande uppgifter i olika räkningar om nyodling, täckdikning, maskiner, redskap och anläggningar etc. (jfr. ovan) upptar endast en mindre del av rapporterna. Statistik om antalet brukare och annan sysselsatt arbetskraft saknas nästan helt (endast i JR 1932 förekom uppgifter om antalet varaktigt sysselsatta personer).

En kortfattad sammanställning av några av de viktigaste variablerna i jordbruksräkningarna (se tabell nedan) visar hur efterkrigstidens kraftiga minskning i jordbrukets omfattning blir märkbar vid JR 1951, efter påfallande små förändringar fram till 1940-talet. De stora förändringarna blir sedan tydligare i de båda räkningarna på 1960-talet.

Några resultat ur Jordbruksräkningarna 1927–1966. Uppgifter i 1 000-tal avseende brukningsenheter med mer än 2,0 hektar åker i hela riket

	1927	1932	1937	1944	1951	1956	1961	1966
Antal brukningsenheter med 0,26–2,0 hektar åker	120	121	111	118	96	..	32	16
Antal brukningsenheter med >2,0 hektar åker	307	307	307	296	282	268	233	186
Areal åker, hektar	3 563	3 575	3 590	3 567	3 527	3 488	3 296	3 058
Areal stråsäd, hektar	1 504	1 467	1 465	1 360	1 328	1 587	1 453	1 474
Antal hästar	580	583	610	558	380	249	166	92
Antal nötkreatur	2 663	2 702	2 781	2 684	2 342	2 145	2 327	2 151
Antal kor	1 688	1 752	1 763	1 621	1 479	1 263	1 155	927
Antal får	648	434	326	507	191	108	134	243

Allmänt om tillförlitligheten i resultaten

Rapporterna från jordbruksräkningarna innehöll i regel allmänt hållna redogörelser om "brister och ofullständigheter hos materialet" och om "resultatens tillförlitlighet". Svårigheterna att uppnå en godtagbar säkerhet i resultaten berodde i första hand på att uppgifter saknades antingen för hela brukningsenheter eller för enskilda uppgifter i de inkomna blanketterna. De påtalade bristerna gällde i synnerhet de minsta enheterna. Resurser-

na för att helt komplettera och rätta primärmaterialet var i regel otillräckliga både vid de medverkande lokala organen och vid Statistiska centralbyrån.

Ett genomgående problem gällde sammanföringen av fastigheter eller delar av fastigheter till brukningsdelar/brukningsenheter. Riskerna för fel i detta avseende var givetvis särskilt stora i de räkningar då uppgiftsinsamlingen var samordnad med deklarationerna till fastighetstaxeringarna, som avsåg taxeringsenheter. Vid de första jordbruksräkningarna uppkom många fel av det här slaget också som följd av att torpen i vissa fall skulle redovisas som särskilda enheter. Vid de senare räkningarna berodde problemen mest på den ökande förekomsten av tillskottsarrenden. En annan besvärlig felkälla särskilt vid JR 1961 och 1966 var tolkningen av definitionen på åker vad gällde bl.a. outnyttjade vallarealer.

Som sammanfattande omdöme anfördes i rapporterna i regel att huvudresultaten hade en godtagbar tillförlitlighet, medan tillfälligt förekommande uppgifter som t.ex. fruktodling, gödselvård och täckdikning kunde ha betydande fel. En utförligare analys av felkällor i jordbruksräkningarna finns t.ex. i Winberg (1951 och 1952).

Särskilda kontrollundersökningar

1927

Sedan bearbetningen av materialet till 1927 års jordbruksräkning avslutats fick Statistiska centralbyrån efter ansökan hos Kungl. Maj:t medgivande att genomföra en kontrollundersökning av de insamlade uppgifterna till räkningen. Som motivering anfördes att åkerarealen i vissa län visat en stor nedgång jämfört med 1913–1920 års lokalundersökningar och 1919 års arealinventering

Undersökningen omfattade kontroller av åkerarealen på 5 000 gårdar i ett femtiotal socknar där avvikelserna mot tidigare undersökningar var störst. Resultaten, som redovisades i rapporten från JR 1932, visade i huvudsak god överensstämmelse mellan kontrollerna och uppgifterna i räkningen. Anledningen till de tidigare konstaterade avvikelserna var ofta att arealuppgifterna i lokalundersökningarna hade varit överskattningar.

1961 och 1966

För att belysa tillförlitligheten i de lämnade uppgifterna utfördes i anslutning till jordbruksräkningarna 1961 och 1966 särskilda fältundersökningar inom ett slumpmässigt urval av områden. Uppläggningsenheten var i princip lika vid de båda tillfällena. Urvalet av områden företogs i två steg. Först utvaldes slumpmässigt ett antal församlingar varefter inom de uttagna församlingarna gjordes en uppdelning av hela ytan på "rutor", som ritades in på

ekonomiska kartan eller på flygfotografier. Bland dessa avgränsade områden valdes sedan slumpmässigt ett område som skulle undersökas.

Vid JR 1961 var antalet uttagna områden 150 och inom varje område beräknades finnas 8 brukningsenheter med mer än 2 hektar åker. 1966 uttogs 120 områden med 12–13 brukningsenheter i varje. Inom de utvalda områdena företogs intervjuer med samtliga uppgiftsskyldiga jordbrukare om de uppgifter som ingick i respektive räkning. Vid JR 1961 innebar det totalt ca 2 000 och 1966 ca 2 500 intervjuer.

Avvikelser mellan kontrollundersökningens uppgifter och motsvarande uppgifter i jordbruksräkningen betraktades som "fel" i den sistnämnda. Resultaten av kontrollerna redovisades dels preliminärt i respektive jordbruksräkningspublikation, dels fullständigare i separata redogörelser (Medin, Unger och Malmås 1965; Statistiska centralbyrån 1969). "Felen" kan vad gäller de viktigaste variablerna i båda undersökningarna betraktas som relativt måttliga.

"Den moderna jämförande historieforskningen har lärt oss att varje dokument, hur trovärdigt det än kan synas vara, först måste tagas under omprövning, innan det får läggas till grund för slutsatser. Varje konsument av statistik måste på samma sätt undersöka använda sifferuppgifter. Därvid bildar de senare årens statistik icke något som helst undantag. Då jag i det föregående talade om jordbruksräkningarna, hade jag anledning framhålla hur t.o.m. samma publikation kan innehålla ett synnerligen förnämligt siffermaterial och praktiskt taget värdelösa uppgifter."

Undersökningsledaren för 1944 års jordbruksräkning, fil. Dr. Isak P. Winberg i artikeln "Officiell svensk jordbruksstatistik under 150 år", Statsvetenskaplig tidskrift 1952.

1930-talets "representativa undersökningar"

Ekonomisk kris och statlig jordbruksreglering

Den allmänna kris som drabbade världsekonomin omkring 1930 fick svåra återverkningar även inom jordbruket. I Sverige yttrade sig krisen främst i avsättningssvårigheter och prispress på jordbruksprodukterna. En jordbruksutredning som tillsattes 1928 lämnade under de första åren på 1930-talet en rad betänkanden om olika former av stöd till jordbruket och förbättringar av dess avsättningsmöjligheter. Förhållandena ledde fram till en aktivare jordbrukspolitik med socialt inriktade statliga stödåtgärder till jordbruksbefolkningen som skydd mot internationell konkurrens och nedpressade produktpriser. Därmed inleddes också en omfattande statlig prisreglering, som sedan i stora drag bibehållits fram till början av 1990-talet.

1930-talet innebar emellertid i flera avseenden en positiv utveckling för jordbruket. Den fackliga och ekonomiska föreningsrörelsen utvecklades och engagerade sig även i industriell vidareförädling av jordbruksproduktionen. En inte oväsentlig effektivisering av produktionen skedde genom en fortgående mekanisering främst på de större och medelstora jordbruket. Både antalet brukningsenheter och den totala jordbruksarealen låg kvar på ungefär samma nivå som under föregående decennium. En viss nyodling och uppbyggnad av nya smärre brukningsenheter förekom ännu, huvudsakligast i norra Sverige.

Behov av bättre statistik

I den plan för ny jordbruksstatistik som framlades 1927 föreslogs – som tidigare nämnts – att utöver jordbruksräkningarna vart femte år skulle anordnas årliga s.k. representativa undersökningar omfattande en tiondel av brukningsdelarna. Syftet var att varje år efter en relativt kort bearbetningsperiod kunna framställa statistik om åkerarealens användning och antalet husdjur. Något förslag om sådana undersökningar ingick emellertid inte i Kungl. Maj:ts proposition till 1927 års riksdag, utan frågan ansågs böra utredas ytterligare.

Behovet av en förbättrad årlig skördestatistik togs därefter relativt snart upp till diskussion bl.a. inom hushållningssällskapen och efter utlåtanden från en rad berörda myndigheter och organisationer framlade Statistiska centralbyrån och Lantbruksstyrelsen till Kungl. Maj:t i början av 1929 ett "fullständigt förslag till skördestatistikens ordnande". Med skördestatistik avsågs då både undersökningarna av åkerarealens användning och de av hushållningssällskapens ordsombud avgivna s.k. årsväxtrapporterna om

skördeutsikter och skördeutfall (jfr. senare kapitel *Subjektiva skördebedömningar under nästan 200 år*).

I Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen i december 1929 föreslogs att årliga representativa undersökningar skulle anordnas och omfatta både åkerarealens användning och antalet kreatur. Vid riksdagens behandling av propositionen togs samtidigt upp en motion angående anordnande av en svinräkning under hösten 1930. Riksdagen godkände förslagen både ifråga om de representativa undersökningarna och svinräkningen. Kungl. Maj:t utfärdade sedan (den 16 maj 1930) ett reglemente "angående insamlande av årliga uppgifter till rikets officiella jordbruksstatistik". Det ersatte motsvarande tidigare reglemente från 1912.

....."Det är därför tydligt, att om det finnes något område, där producenterna borde försöka skaffa sig möjlighet att följa produktionsutvecklingen för att därigenom få möjlighet att bringa produktionens storlek i så nära överensstämmelse med behovet som möjligt för att få produktion och priser stabila, är det på fläskproduktionens. Men var och en förstår, att det är bra mycket lättare för ett fåtal stora industriföretag att medelst egna anordningar förskaffa sig överblick över marknad och produktion än vad det är för de fläskproducerande jordbrukarna, detta så mycket mera, som fläskmarknaden är i verklig mening en världsmarknad och produktionen äger rum i ett flertal länder. För att den nödiga överblicken här skall kunna skapas, är det nödvändigt, att det allmänna medelst sin förvaltningsapparat lämnar en hjälpsande hand. Framför allt är det nödvändigt, att det genom ofta återupprepade räkningar av svinbeståndet göres möjligt att bedöma svinstockens utveckling.".....

Utdrag ur motion i Andra kammaren nr 284 till 1930 års riksdag av riksdagsmännen, sedermera jordbruksministrarna Per Edvin Sköld och Axel Pehrsson (-Bramstorp), m.fl.

Benämningen "representativ"

De av riksdagen beslutade s.k. representativa undersökningarna genomfördes från 1930 och fram till 1939. Uppgifter till undersökningarna skulle senast den 15 juli samlas in av hushållningssällskapens sockenombud från ungefär en tiondel av brukningsdelar med mer än 2,0 hektar åker inom respektive socken. Undantagna från uppgiftsskyldighet till undersökningarna var brukningsdelar i större delen av Norrland och i vissa delar av Kopparbergs och Värmlands län samt i samtliga städer och köpingar. Hushållningssällskapen i deltagande län skulle efter granskning och komplettering skicka in uppgifterna till Statistiska centralbyrån.

Centralbyrån meddelade i skrivelse till hushållningssällskapen det ungefärliga antal brukningsdelar som skulle lämna uppgifter från varje sock-

en. Det framhölls samtidigt att de utvalda enheterna skulle representera olika delar av socknen samt olika förekommande storleksgrupper. Med utgångspunkt från dessa riktlinjer uppdrogs det åt dem som samlade in uppgifterna att välja ut deltagande brukningsdelar.

Totala antalet brukningsdelar som ingick i undersökningarna var 22 000–25 000. Redan under de första åren visade det sig att andelen deltagande enheter var låg i den lägsta storleksgruppen och ökade successivt mot större enheter. För att delvis korrigera för skevheten i storlekshänseende utförde centralbyrån vid undersökningarna 1930–1933 sammanräkning storleksgruppsvis inom län och naturliga jordbruksområden. För uppräkningsnivå användes sedan uppgifter från senaste jordbruksräkning.

Från och med 1934 ändrades förfarandet så att procentuella förändringar i olika poster från föregående år räknades fram för identifierade identiska gårdar inom ett naturligt jordbruksområde. Dessa förändringstal tillämpades sedan på samtliga brukningsdelar inom det undersökta området. Metoden innebar att endast ca 70 procent av de insamlade uppgifterna kom till användning vid resultatberäkningen. För brukningsdelar med högst 2 hektar åker och för icke undersökta områden användes uppgifter från senaste jordbruksräkning.

Innehållet i den löpande statistiken

De representativa räkningarna

Blanketterna till de representativa jordbruksräkningarna 1930–1939 omfattade endast uppgifter om åkerarealens användning och antalet husdjur. Specificeringen var mindre detaljerad än i de allmänna jordbruksräkningarna, i synnerhet vad gällde husdjuren (knappt 10 poster mot ca 25 i JR). Med hänsyn till osäkerheten i t.ex. åldersgrupperingen lämnades för övrigt i resultatredovisningen regionalt fördelade uppgifter endast för kategorierna hästar, nötkreatur, kor, får och svin.

Andra undersökningar

Den totala svinräkning som riksdagen beslutade om för 1930 upprepades sedan årligen i mitten av september eller början av oktober under de följande åren på 1930-talet. (1934 och 1936 genomfördes en motsvarande undersökning även i juni respektive april.) Räkningarna omfattade i regel svinbesättningar inom Svealand och Götaland.

I detta sammanhang bör nämnas att svinproduktionen från 1933–1934 blev föremål för ytterligare en form av löpande undersökning. Då infördes nämligen skyldighet för samtliga galthållare inom Svealand och Götaland att föra journal över suggbetäckningar och rapportera månadsvis om antalet galtar och antalet betäckta suggor. Syftet med undersökningen var att ge underlag för prognoser om produktionen av slaktsvin. Uppgifterna insam-

lades från början av landsfiskalerna och statistiken sammanställdes inom ca tre veckor av Statistiska centralbyrån. Undersökningen genomfördes varje månad med i princip oförändrad metodik men med ändringar vid några tillfällen beträffande uppgiftsinsamling, bearbetning m.m. fram till dess den upphörde vid utgången av 1994.

Från 1931 och till och med 1940 utförde Statistiska centralbyrån även årliga brödsädsinventeringar, som 1937 kombinerades med insamling av uppgifter om antalet traktorer och 1938 om användningen av konstgödsel.

Bearbetning och redovisning av centralbyrån

I hushållningssällskapens åligganden ingick att granska och komplettera de uppgifter som samlats in av deras sockenavdelningar, innan materialet sändes in till Statistiska centralbyrån för vidare bearbetning. Antalet redovisade brukningsdelar i de representativa undersökningarna varierade mellan länen från ca 500 i Blekinge till ca 2 400 i Älvsborgs län.

De statistiska resultaten rörande åkerarealens användning och antalet husdjur redovisades av centralbyrån – liksom under föregående decennier – i publikationen *Jordbruk och boskapsskötsel (SOS)*. I samma rapport redovisades också skördens storlek (vikt) och värde (i kronor) för olika grödor enligt beräkningar som centralbyrån utfört på basis av arealstatistiken och hushållningssällskapens årsväxtrapporter. Redovisningen lämnades för län, härad, städer och naturliga jordbruksområden. Tidsutdräkten mellan det redovisade undersökningsårets slut och publiceringen av rapporten var normalt drygt ett år, men 1932 och 1937, då redovisningen baserades på de allmänna jordbruksräkningarna i stället för på de representativa undersökningarna, blev fördröjningen omkring tre år. För åren 1938 och 1939 slopades utgivningen av *Jordbruk och Boskapsskötsel* på grund av besparingskrav som föranleddes av krigsutbrottet.

Under andra världskriget

Jordbrukspolitiken utvidgas

Trots att jordbruket volymmässigt alltså var relativt stort, innebar det andra världskriget, liksom det första, avsevärda problem i livsmedelsförsörjningen. Med anmärkningsvärd snabbhet byggdes en administrativ apparat upp för att hantera krisläget genom Statens livsmedelskommission och de lokala kristidsnämnderna. Sviterna av krigsårens varubrist blev nu långvarigare än efter första världskriget och ransoneringen av vissa livsmedel behölls fram mot slutet av 1940-talet.

En jordbruksutredning som påbörjades 1938 fullföljdes efter krigsutbrottet endast delvis och 1942 tillsattes en ny utredning. Den gav underlag för viktiga jordbrukspolitiska beslut av 1947 års riksdag. Då fastställdes tre målsättningar som sedan kom att prägla jordbrukspolitiken under de närmast decennierna, nämligen

- ett inkomstmål, som innebar att de i jordbruket sysselsatta skulle få samma möjligheter som utövarna av andra näringar att uppnå en skälig inkomstnivå och bli delaktiga i den allmänna välförhållningens utveckling
- ett produktionsmål, som innebar att jordbruksproduktionen skulle anpassas för att klara landets livsmedelsförsörjning
- ett effektivitetsmål, som innebar att staten skulle medverka till en omfattande rationalisering av jordbruket.

De utvidgade statliga regleringsinsatserna och krigsårens försörjningsproblem ledde fram till ett tämligen omfattande utrednings- och planeringssystem. Det har sedan spelat en betydande roll inom administrationen av jordbrukspolitiken och påverkat behovet av jordbruksstatistik. De centrala myndigheter som huvudsakligen fick till uppgift att genomföra de jordbrukspolitiska åtgärderna var Statens jordbruksnämnd och Lantbruksstyrelsen. Jordbruksnämnden, som bildades 1935 för att handlägga ärenden inom jordbruksregleringen, uppgick 1940 i Livsmedelskommissionen. När kommissionen upphörde 1950, återinfördes Jordbruksnämnden och fick bl.a. ansvaret för att efter förhandlingar med jordbrukets representanter lämna förslag om prissättningen på jordbrukets produkter till regeringen. Ett viktigt inslag i verksamheten var den s.k. totalkalkylen för jordbruket, som infördes i början av 1940-talet som underlag för prissförhandlingarna. Lantbruksstyrelsen som bildades redan 1890, utbyggdes 1948 med en länsorganisation, lantbruksnämnderna. Dess uppgift var i första hand att svara för statens medverkan i jordbrukets rationalisering. Enligt den s.k. jordförvärvslagen kunde lantbruksnämnderna exempelvis vägra förvärvstillstånd till köpare av fastigheter som behövdes för strukturrationaliseringen inom jordbruket.

Livsmedelskommissionen tar delvis över

Tillsättandet av Statens livsmedelskommission på hösten 1939 medförde väsentliga förändringar i jordbruksstatistikens organisation. Inom kommissionen bildades en särskild statistisk byrå som fick överta en stor del av ansvaret för den löpande statistiken från Statistiska centralbyrån. För de årliga undersökningarna infördes en arbetsfördelning som i huvudsak innebar att kommissionen genomförde uppgiftsinsamling och preliminär bearbetning, medan centralbyrån svarade för den definitiva bearbetningen och officiell publicering av resultaten.

Statliga regleringar kräver utförligare statistik

Detaljregleringen av livsmedelsförsörjningen efter andra världskrigets utbrott ställde krav på en regionalt sett mer detaljerad statistik över jordbruksproduktionen. Den tidigare gällande förordningen om jordbruksstatistiken från 1930 ersattes från och med 1940 av tillfälliga kungörelser om genomförandet av särskilda arealinventeringar och husdjursräkningar under de följande åren. Den viktigaste konsekvensen av detta var att de representativa jordbruksräkningarna ersattes av totalräkningar som omfattade hela landet med undantag för vissa områden i norra Sverige.

Tidpunkten för undersökningarna varierade något från år till år. 1940 genomfördes en arealinventering den 10 juni och en husdjursräkning den 16 september. Uppgiftsskyldiga till dessa undersökningar var brukningsdelar med mer än 2 hektar åker i Svealand, Götaland och Gästrikland. Under de båda närmast följande åren företogs arealinventering och husdjursräkning samtidigt i början av juni. Uppgiftsskyldigheten utsträcktes då till alla brukningsdelar med mer än $\frac{1}{4}$ hektar åker eller innehav av kreatur. Undantagna var vissa kommuner i de tre nordligaste länen. Den största omfattningen hade undersökningen i juni 1943 som berörde hela riket och utöver arealinventering och husdjursräkning även omfattade en fullständig trädgårdsinventering. Till denna gällde uppgiftsskyldighet inte bara för trädgårds-, frukt- och bärödling i samband med jordbruk, utan även för motsvarande verksamhet i handelsträdgårdar, plantskolor och kolonilotter. Den i juni 1944 genomförda arealinventeringen och husdjursräkningen omfattade hela riket och utgjorde, som tidigare nämnts, en del av 1944 års jordbruksräkning. Systemet med årliga totalräkningar av detta slag i början av juni bibehölls sedan fram till och med 1949.

De under 1930-talet årligen genomförda allmänna svinräkningarna i Svealand och Götaland övertogs från 1940 helt av Livsmedelskommissionen och utfördes därefter i regel två gånger om året i april och oktober. Från 1942 utökades aprilundersökningen även med räkning av antalet höns.

Bland den allmänna jordbruksstatistik som togs fram under medverkan av Livsmedelskommissionen bör också nämnas de inventeringar av höst-sådda grödor som utfördes årligen i oktober från och med 1941. Syftet med dessa undersökningar var att ge underlag för prognoser om påföljande års skörd.

Kristidsnämnderna medverkar

Förberedelserna för de årliga undersökningar som här nämnts skedde i regel i samarbete mellan centralbyrån, Lantbruksstyrelsen och Livsmedelskommissionen. Ansvaret för utarbetande av formulär åvilade i regel centralbyrån och Lantbruksstyrelsen efter samråd med Livsmedelskommissionen. Utsändningen av blanketterna skedde från centralbyrån till kristidsstyrelserna (på länsnivå) för vidare befordran till de lokala kristidsnämnderna, som skulle svara för distribution till de uppgiftsskyldiga. De ifyllda blanketterna skulle på uppgiftslämnarnas bekostnad sändas tillbaka till kristidsnämnden, som hade ansvar för erforderliga kompletteringar och rättelser. Från kristidsnämnderna skulle blankettmaterialet insändas direkt till Livsmedelskommissionen.

Kungl. Maj:ts kungörelser om de enskilda undersökningarna innehöll nu till skillnad mot 1930 års kungörelse föreskrifter om vitesföreläggande av länsstyrelsen för den som, trots anmaning, ej lämnat uppgifter till kristidsnämnderna. Ett annat tillägg i kungörelserna jämfört med tidigare var att den som "mot bättre vetande" lämnade oriktig uppgift kunde straffas med dagsböter eller fängelse i högst sex månader.

Behovet av snabba resultat

Kristidsnämndernas åligganden i samband med undersökningarna var enligt de centrala myndigheternas anvisningar ganska krävande. Nämnderna skulle inom loppet av ett par veckor efter uppgiftsdagen tillse att uppgifter kom in från samtliga uppgiftsskyldiga och "söka åstadkomma rättelse av uppenbara fel och oegentligheter". Skälen till den korta handläggningstiden var givetvis att Livsmedelskommissionen genom sin preliminära bearbetning av materialet så snart som möjligt skulle få fram aktuella resultat som underlag för beslut av myndigheter på olika nivåer i kristidsorganisationen. De beskrivningar som ingår i centralbyråns redogörelser för de definitiva bearbetningarna tyder på att väsentliga brister fick godtas i det bearbetade materialet.

Centralbyråns bearbetning och redovisning

Sedan blankettmaterialet överlämnats från Livsmedelskommissionen vidtog för Statistiska centralbyråns del i huvudsak följande arbetsmoment:

- fortsatt komplettering och rättning av inkomna uppgifter
- beräkning av s.k. definitiva resultat för den population som respektive undersökning omfattat
- komplettering av resultaten för de områden och kategorier som ej ingått i undersökningen, för att uppnå t.ex. rikstäckande resultat
- publicering av resultaten.

För att förbättra kvaliteten i det inkomna materialet hade centralbyrån i regel skriftliga kontakter med enskilda uppgiftslämnare eller kristidsnämnder. En fullständig komplettering innebar dock uppenbarligen en omöjlighet med de resurser som fanns till förfogande. Några siffror ur rapporten *Arealinventeringen, kreatursräkningen och trädgårdsinventeringen den 1 juni 1943 (SOS)* visar arbetets omfattning. Från jordbruk med åker eller kreaturskötsel redovisades 473 414 enheter och för trädgårdsodling vid sidan av dessa kategorier redovisades 482 061 enheter. Totalt omfattade bearbetningen alltså uppemot en miljon blanketter. Det redovisade antalet enheter i den förstnämnda kategorin var cirka 10 procent lägre än vid jordbruksräkningen 1937. Större delen av skillnaden avsåg lägenheter eller brukningsdelar med högst 2 hektar åker. För att kompensera för denna troliga brist i materialet gjordes beträffande åkerarealen en proportionell uppräknings områdes- och storleksgruppsvis till 1937 års nivå. Beträffande antalet brukningsdelar och antalet kreatur kunde någon motsvarande uppräknings inte göras. För trädgårdsodlingen saknades helt möjligheter till jämförelser med annan undersökning för bedömning av brister i blankettmaterialet.

I de arealinventeringar och husdjursräkningar som ej omfattade vissa områden i landet (vanligen delar av Norrland) gjorde centralbyrån tillägg i den definitiva statistiken genom utnyttjande av resultaten från senaste jordbruksräkning. På samma sätt kompletterades i regel statistiken med jordbruksräkningens uppgifter för de storleksgrupper som ej ingått i en undersökning (t.ex. brukningsdelar med högst 2 hektar åker).

Resultaten beräknades vid centralbyrån nästan genomgående manuellt och sammanställdes i s.k. manuskripttabeller. Vid några undersökningar förekom dock partiella bearbetningar med hålkort (t.ex. vid undersökningen 1943).

Publiceringen av huvudresultaten från de årliga arealinventeringarna och husdjursräkningarna skedde i *Jordbruk och boskapskötsel (SOS)*. Endast vid 1943 års undersökning utgavs en separat publikation (se ovan). För mera detaljerade resultat hänvisades till de vid centralbyrån förvarade ma-

nuskripttabellerna. Från Livsmedelskommissionens bearbetning av svinräkningarna och undersökningarna av höstsådda grödor förekom ingen officiell publicering.

Avvecklingen av kristidsorganisationen

När Livsmedelskommissionen upphörde 1950 och Statens jordbruksnämnd återbildades och övertog en del av kommissionens uppgifter uppkom frågan om arbetsfördelningen beträffande jordbruksstatistiken mellan Jordbruksnämnden och centralbyrån. Avgörandet uppskötts i avvaktan på betänkande från 1948 års statistikutredning (den s.k. Wahlundska utredningen). Där föreslogs att jordbruksstatistiken skulle återföras till centralbyrån med motiveringen att den myndighet som genomförde de intermittenta jordbruksräkningarna även borde ha ansvar för den löpande statistiken. Jordbruksnämnden borde endast svara för viss intern statistik och mindre specialutredningar. Förslaget tillstyrktes i remissyttranden från samtliga berörda myndigheter utom Jordbruksnämnden, och statsmakterna beslöt enligt utredningens förslag. Från den 1 juli 1951 blev jordbruksstatistiken på så sätt åter nästan helt förlagd till Statistiska centralbyrån (Kock 1959).

Samplingmetodiken utvecklas

Ändrat behovsläge efter kristidens slut

Efter hand som regleringarna inom livsmedelssektorn avvecklades mot slutet av 1940-talet minskade behovet av en löpande regionalt differentierad statistik. Det regleringssystem som byggdes upp på det lantbruksekonomiska området krävde å andra sidan en väl fungerande statistik om produktionen i jordbruket för hela riket och större områden. Till bilden av förändringar hörde också att de praktiska förutsättningarna för uppgiftsinsamlingen förändrades när kristidsnämnderna i kommunerna upphörde. Uppgiftsplikten för i stort sett samtliga jordbrukare till de årliga undersökningarna hade säkerligen gjort insamlingsarbetet betungande för de regionala organen.

Flera faktorer talade alltså för att totalundersökningarna borde ersättas av urvalsundersökningar. På initiativ av bl.a. Statistiska centralbyrån och Livsmedelskommissionen påbörjades 1949 en utredning om utnyttjande av lämplig stickprovsmetodik i de löpande arealinventeringarna och husdjursräkningarna. Utredningen resulterade 1950 i en omläggning som byggde på de under närmast föregående årtionden utvecklade teorierna för undersökningar med slumpmässiga urval (Dalenius 1951; Medin 1983).

Den nya uppläggnings

De nya stickprovsmetoderna tillämpades första gången vid den kombinerade arealinventeringen och kreatursräkningen i juni 1950. De uppställda kraven på undersökningen var att resultat med rimlig precision skulle erhållas för naturliga jordbruksområden, län och större områden.

Undersökningarna skulle täcka hela landet och omfatta brukningsenheter med mer än 2 hektar åker. Urvalets storlek bestämdes till ungefär en tiondel av samtliga enheter ovanför denna storleksgräns, vilket motsvarade 27 000–28 000 enheter i hela landet. Som urvalsram för den första undersökningen användes blanketterna till 1949 års totalundersökning. Urvalsenheterna fördelades på strata (storleksgrupper och naturliga jordbruksområden) i proportion till åkerarealen inom respektive stratum. Förfarandet innebar att större företag hade större chans att komma med i urvalet än mindre. Över en viss storleksgräns uttogs samtliga företag. Själva urvalsförfarandet inleddes med att brukningsenheterna inom ett stratum sorterades på storleksintervall på som regel 5 hektar. Inom varje stratum togs sedan urvalsenheterna ut systematiskt efter slumpmässigt val av den första

För skattning av totalkvantiteter för olika variabler inom ett stratum användes uppräkningsfaktorer, som var kvoten mellan totala åkerarealen enligt senaste totalräkning och sammanlagd aktuell åkerareal för de utvalda enheterna.

Den nyinförda urvalsmetodiken kom i stort sett att tillämpas oförändrad fram till och med 1962. Urvalen av brukningsenheter byttes under perioden ut med 3–4 års mellanrum. Vid dragningen av ett nytt urval 1954 använde centralbyrån för första gången som urvalsram det tidigare omnämnda RLF:s hålkortsregister över brukningsenheterna i jordbruket.

Innehållet

Övergången till urvalsundersökningar genomfördes under 1950–1951 för samtliga årliga arealinventeringar och husdjursräkningar, nämligen

- en svin- och hönsräkning i mitten av april, omfattande Svealand, Götaland och Gästrikland
- en arealinventering och husdjursräkning i början av juni, omfattande hela landet (utom fjällbygden i Jämtlands län och inlandet i Västerbottens och Norrbottens län under 1950–1953)
- en svinräkning i mitten av oktober, omfattande Svealand, Götaland och Gästrikland
- en inventering av höstsådda grödor i mitten av oktober, omfattande Svealand, Götaland och Gävleborgs län.

Från 1954 tillkom också en svinräkning i mitten av januari, omfattande fem (från 1955 fyra) län i syd- och mellansverige.

Vid alla undersökningarna användes samma urval inom de berörda områdena.

Utöver s.k. fasta avsnitt rörande åkerarealens användning och antalet husdjur infördes i de olika undersökningarna varierande tillfälliga avsnitt. Dessa tillkom i regel på initiativ av Jordbruksnämnden för att tillgodose behovet av data i samband med jordbruksregleringen. Bland de ämnesområden som förekom intermittent kan nämnas produktionen av mjölk, slakten av svin eller kalvar och ladugårdarnas beskaffenhet. Uppgifter om antal sysselsatta brukare och familjemedlemmar samt lejd arbetskraft förekom från 1951 regelbundet i undersökningarna i juni och från 1955–1956 även i oktober- och aprilundersökningarna.

Specificeringen av åkerarealens användning för olika grödor förändrades från början inte mycket i de nya inventeringarna jämfört med totalräkningarna under senare delen av 1940-talet. Efter hand ökade dock antalet poster från drygt 20 till ett 30-tal. Den största ändringen skedde 1952 då oljeväxterna, som tidigare redovisats tillsammans, delades på olika slag (höstraps, våraps, rybs, oljelin och övriga oljeväxter). En intressant ändring gjordes 1957 genom uppdelning av "obrukad åker" på "tillfälligt obrukad" och "varaktigt obrukad, inräknat ej utnyttjad vall". Det var ett försök att få ett mått på den pågående, omfattande nedläggningen av åkerjord, som ej kom fram i statistiken genom att den totala åkerarealen räknades upp till nivån vid senaste jordbruksräkning.

Redovisningen av hästar, nötkreatur och får drogs ned från och med 1950 från närmare 20 poster till 10, främst genom minskad åldersuppdelning av hästarna. Uppgifter om antal svin och höns togs bort helt i juniinventeringen från 1950 men återinfördes vad gällde svinen från 1954.

Korta bearbetningstider

Under åren 1950–1955 utfärdade Kungl. Maj:t särskild kungörelse för genomförandet av varje enskild undersökning, men från 1956 gällde en gemensam förordning daterad 13 april 1956.

Vid den första inventeringen i juni 1950 ombesörjdes uppgiftsinsamlingen av hushållningssällskapens ombud i respektive kommun. Under de närmast följande årens undersökningar skulle uppgifterna lämnas till "kristidsnämnden eller motsvarande kommunala organ". Från 1956 låg ansvaret för insamlingen på kommunens styrelse. Som underlag för uppgiftsinsamlingen fick vederbörande kommunalt organ en lista över fastighetsbeteckningar, brukarnas namn och åkerarealen på de uttagna brukningsenheterna. Listan aktualiserades efter hand beträffande nya brukare, upphörda brukningsenheter etc. under den period som urvalet användes.

Vid varje undersökning sände centralbyrån ut erforderligt antal blanketter samt anvisningar för insamlingen och granskningen av materialet. Efter som en stor del av de medverkande jordbrukarna var uttagna för flera undersökningar per år och urvalet förnyades först efter 3–4 år, uppfattades uppgiftsskyldigheten ibland som betungande. Bortfallet av uppgifter stannade dock under de första åren efter omläggningen 1951 vid ca 1 procent men ökade senare till uppemot 5 procent.

Bearbetningstiden vid centralbyrån var relativt kort. Vid undersökningen den 1 juni skulle preliminära resultat redovisas till användarna senast den 1 augusti. Under de sex veckor som stod till förfogande efter det att blanketterna inkommit från kommunerna skulle materialet prickas av, granskas och i vissa fall kompletteras genom telefonkontakter med uppgiftslämnarna. Därefter följde summering av uppgifterna stratumvis och uppräknig till totalnivå. Huvuddelen av arbetet utfördes manuellt av biträdespersonal. För kontakter med jordbrukarna, granskning av slutresultat och sammanställning av rapporter svarade dock i regel handläggare med utbildning som agronomer eller statistiker. Bearbetningsrutinerna var ungefär desamma för övriga undersökningar. Personalen inom den jordbruksstatistiska avdelningen vid centralbyrån var på så sätt kontinuerligt sysselsatt under året med olika undersökningar.

Redovisningen av resultaten från de jordbruksstatistiska undersökningarna skedde under 1950-talet i många olika former. Preliminära resultat sammanställdes i regel i stencilerade rapporter som omgående efter det att bearbetningen avslutats tillställdes berörda myndigheter och organisationer. Publiceringen av resultaten skedde därefter i vissa fall i *Statistisk tidskrift* eller i *Jordbruksekonomiska meddelanden* samt i SOS-publikationerna *Jordbruk och boskapsskötsel* och *Årsväxten*.

För en utförligare beskrivning av den årliga statistikens uppläggning hänvisas till Söderlind (1953).

Fortsatt utveckling

Övergången till urvalundersökningar med tillämpning av en teoretiskt grundad samplingmetodik från och med 1950 kan sägas ha inneburit början på den utveckling av jordbruksstatistiken som sedan skett under andra delen av 1900-talet. Förändringen låg främst däri att den teoretiska ansatsen medförde ökade krav i tillämpningen av begrepp och definitioner och i bearbetnings- och beräkningsrutiner, registerhållning m.m., vilket kunde utnyttjas under de följande årtiondena då de praktiska förutsättningarna förbättrades.

Lönsamhetsproblem och stora strukturförändringar

En av principerna i 1947 års jordbrukspolitik var att lönsamhet skulle uppnås på s.k. basjordbruk med 10–20 hektar åkerareal. Den tekniska och ekonomiska utvecklingen i samhället gjorde emellertid rätt snart att lönsamhetsmålet i stället fick knytas till s.k. normjordbruk med 20–30 hektar åker. I mitten av 1950-talet etablerades – efter förslag från 1952 års jordbruksutredning – ett nytt prissystem för jordbrukets produkter och samtidigt infördes en princip om inkomstlikställighet mellan jordbrukare och vissa grupper av industriarbetare. Som underlag för tillämpningen av gällande regler utvecklades s.k. typkalkyler.

Under 1950-talet intensifierades den strukturomvandling av jordbruket som kännetecknade efterkrigstiden. Förändringarna tog sig bl.a. uttryck i att små och orationella brukningsenheter antingen lades ned eller slogs samman med lönsammare enheter, oftast genom utarrendering. Antalet brukningsenheter med mer än 0,3 hektar åker minskade mellan 1944 och 1961 från 414 000 till 265 000. En stor del av de sysselsatta inom jordbruket gick över till andra expanderande näringar. Följden blev också en omfattande utflyttning från landsbygden till städer och andra tätorter.

Jordbruksinventeringar med ADB

Nyttillkommande aspekter på statistiken

Under de första åren på 1960-talet företog Statistiska centralbyrån en översyn av den löpande jordbruksstatistiken. Den ledde bl.a. till en i första hand teknisk omläggning av de årliga undersökningarna. Bakgrunden till översynen var dels de pågående snabba förändringarna i jordbruket, dels förbättringarna av de tekniska villkoren för själva statistikproduktionen genom utvecklingen av den automatiska databehandlingen (ADB).

Förslagen till omläggningarna av olika undersökningar redovisades i en bilaga till centralbyråns anslagsframställning för 1963/64 (Statistiska centralbyrån 1962). Bland de redovisade utgångspunkterna för översynen kan det vara av intresse att nämna följande aspekter som kom att få betydelse i den fortsatta utvecklingen:

- behov av utökad statistik rörande strukturförändringarna i jordbruket
- avvägning mellan kraven på utvidgningar av statistiken och minskad belastning på uppgiftslämnarna
- förkortning av bearbetningstiderna
- förbättring av kvalitetskontrollen i jordbruksstatistiken.

Omläggningen av arealinventeringarna och husdjursräkningarna, som genomfördes under 1963–64, var innehållsmässigt inte särskilt långtgående, men bearbetning och resultatberäkningar påverkades väsentligt av övergång till kombinerade manuella och maskinella rutiner (Medin 1963).

Tre inventeringar om året

Med början i juni 1963 infördes ett system med tre s.k. jordbruksinventeringar i början av juni, i mitten av oktober och i början av mars. Innehållet var i huvudsak detsamma som i de tidigare arealinventeringar, husdjursräkningar och svinräkningar som utförts i juni, oktober och april. (Den extra svinräkningen i fyra län slopades.)

I jordbruksinventeringen i juni ingick som fasta avsnitt uppgifter om brukningsenhetens åkerareal, fördelad på ägd och arrenderad, åkerarealens användning, antalet hästar, nötkreatur, får, svin och höns samt sysselsatt arbetskraft. Som ett fast avsnitt infördes också uppgifter om åkerarealens ökning respektive minskning av olika orsaker jämfört med samma tidpunkt föregående år (se nedanstående utdrag ur blanketten). Liksom tidigare förekom tillfälliga avsnitt om slakt, mjölkproduktion etc.

Oktoberinventeringen innehöll uppgifter om höstsådda arealer, under den gångna säsongen avsatta arealer för fröskörd, antalet nötkreatur, svin och höns samt sysselsatt arbetskraft. Marsinventeringen begränsades till uppgifter om antalet nötkreatur och svin samt sysselsatt arbetskraft.

Definitioner och klassificeringar av arealer, husdjur och arbetskraft var densamma i de tre inventeringarna utom beträffande höns och kycklingar. Klassificeringsreglerna för ägoslag och grödor var samma som tillämpats i 1961 års jordbruksräkning. I fråga om husdjuren gjordes en särskild översyn inför omläggningen 1963.

Modificeringar av urvals- och skattningsmetoderna

De regionala begränsningar som förekommit framför allt i de tidigare husdjursräkningarna slopades vid omläggningen 1963–64 och alla tre jordbruksinventeringarna omfattade alltså hela landet. Målpopulationen för inventeringarna omfattade i första hand brukningsenheter med mer än 2 hektar åker. För skattning av vissa struktur- och husdjursuppgifter inkluderades även vissa grupper av brukningsenheter med mindre areal.

Vad gällde urvalets omfattning och stratifiering bibehölls i huvudsak den principiella uppläggning som införts i undersökningarna 1950. Totalt omfattade urvalet ca 27 000 brukningsenheter, som samtliga ingick i juniinventeringen. För oktober- och marsinventeringarna delades urvalet upp i två grupper, varav den ena deltog i oktober och den andra i mars. De tidigare rutinerna med byte av hela urvalet med 3–4 års intervall ändrades på så sätt att urvalet byttes i en tredjedel av landets kommuner per år. Som

urvalsram användes liksom tidigare RLF-registret (utom för juniinventeringen 1963, då urval drogs från primärmaterialet till 1961 års jordbruksräkning).

Bild av avsnitt ur blanketten vid jordbruksinventeringen 2 juni 1964

Uppgifter till jordbruksinventeringen den 2 juni 1964

Dessa uppgifter insamlas enligt Kungl. Maj:ts kungörelser den 13 april 1956 (nr 116) och den 21 februari 1964 (nr 22). Uppgifterna skall endast användas för statistiskt ändamål.

Uppgifterna skall senast den 6 juni 1964 av de uppgiftsskyldiga avlämnas eller med posten insändas till kommunens styrelse.

UPPGIFTERNA PÅ BLANKETTEN SKALL AVSE HELA BRUKNINGSENHETEN

Med brukningsenhet förstås varje jordbruk, som med avseende på driften utgör ett och samma företag och drives med en och samma arbetsstyrka. Sålunda skall exempelvis tillarrenderad mark räknas med i brukningsenheten men däremot ej utarrenderad mark. Areal från vilken grödan överlåtits på rot och areal som tillfälligt upplåtits till bete skall redovisas av markägaren (vid arrendejordbruk av arrendatorn).

OBS! I de fall då namn och/eller adress är felaktigt angivna ändras uppgifterna.

A. BRUKNINGSENHETENS ÅKERAREAL den 2 juni 1964

	Hektar
Ägd åkerareal (ej utarrenderad)	30
Arrenderad åkerareal	31
Brukningens totala åkerareal	32

Arealen skall anges i hektar och tiondelar därav, EJ i tunnland (1 tunnland motsvarar ungefär 0,5 hektar).

Som ÅKER räknas all mark, som lagts under plog och nyttjas för växtodling (även fältmässiga odlingar av köksväxter, frukt och bär). Hit räknas även mångåriga betes- och slättervallar på mark, som kan antas på nytt bli plöjd.

B. FÖRÄNDRINGAR I BRUKNINGSENHETENS ÅKERAREAL

Ökning av åkerarealen sedan den 4 juni 1963	Hektar
Köp, arv, gåva	33
Tillarrendering	34
Återtaget arrende	35
Nyodling, invallning	36
SUMMA ÖKNING	37

Minskning av åkerarealen sedan den 4 juni 1963	Hektar
Försäljning, arvskitte, gåva	38
Utarrendering	39
Upphört arrende	40
Nedlagd åker: skogsplantering	41
„ „ : övrigt	42
SUMMA MINSKNING	43

C. ANTALET NÖTKREATUR den 2 juni 1964

	Antal
Tjurar och stutar 1 år och däröver	48

F. ANTALET SVIN den 2 juni 1964

	Antal
.....	57

En viktig förändring företogs i uppräkningsförfarandet. Varje brukningsenhet tilldelades vid urvalet en individuell uppräkningsfaktor (=inverteerade värdet av urvalssannolikheten i respektive stratum), som användes för uppräkning av redovisade värden i olika poster. Beräkningen av totalvärdet för olika grupperingar av brukningsenheter erhöles därefter genom summering av de individuellt uppräknade värdena. Förfarandet gav till skillnad mot tidigare en kontinuerlig anpassning av resultaten till förändringar i populationen. En förutsättning härför var att förändringar i urvalsgårdarna genom nedläggningar, sammanslagningar, uppdelningar etc. successivt följdes upp efter bestämda regler vid bearbetningen av materia-

let. För oktober- och marsinventeringarna tillämpades en form av kvot-skattning som baserades på förändringar i redovisade värden för det enskilda företaget jämfört med juniinventeringen.

ADB förändrar rutinerna vid SCB

Införandet av automatisk databehandling i jordbruksinventeringarna berörde hela produktionsprocessen från urvalsdragning och blankettutskick till granskning, rättning och resultatberäkning. Centralbyråns datorutrustning omfattade vid denna tidpunkt (1963) IBM-maskinerna 1401 och 7070, vars – med nutida perspektiv – relativt begränsade kapacitet blev hårt utnyttjad. Hela produktionsförloppet fick delas upp på ett stort antal moment och mycket arbete fick läggas ned på att utforma anvisningar och dokumentation av samspelet mellan ADB och de manuella rutinerna (Medin och Larsson 1964; Wilson 1967).

Det regionala arbetet med uppgiftsinsamlingen utfördes liksom tidigare av kommunernas styrelser. En lista över uppgiftsskyldiga brukare sändes ut vid varje inventering tillsammans med blanketter, som förtryckts med uppgifterna om brukningsenhetens identifieringsnummer, brukarens namn, adress m.m. En maskinell avpricknings- och påminnelserutin fick kompletteras med manuella åtgärder på grund av den korta tid som blankettinsamlingen pågick. Uppgifterna i inkomna blanketter stansades omgående på hålkort och överfördes till magnetband. De på så sätt lagrade uppgifterna för en enskild brukningsenhet genomgick därefter en maskinell granskning som maximalt omfattade drygt 200 tester. Då de uppställda kriterierna för ett test indikerade att ett fel kunde förekomma skrevs ett felmeddelande ut. För vissa förutsatta mindre fel företogs en maskinell rättning, men flertalet av felmeddelanden behandlades av jordbruksutbildade handläggare, som gjorde erforderliga kompletteringar och rättningar, ofta efter kontakt med uppgiftslämnaren.

Granskningen skedde i omgångar efter hand som materialet kom in. Erfarenheterna från juniinventeringarna var att cirka 95 procent av de uttagna enheterna hade genomgått granskningen då preliminära resultat togs fram för redovisning knappt två månader efter uppgiftsdagen. Korrekationer gjordes då liksom vid övriga resultatberäkningar för det kvarstående bortfallet av uppgifter. Efter insamling och bearbetning av ytterligare uppgifter beräknades de definitiva resultaten. Bortfallet hade då i regel reducerats till omkring 0,5 procent.

Vid resultatberäkningarna erhöles data om effekterna av gransknings- och rättningsarbetet. Denna statistik visade att rättningarna nästan genomgående för olika poster hade sänkt det skattade slutresultatet.

Enhetligare publiceringsrutiner

Huvudresultaten från jordbruksinventeringarna om åkerarealens användning och antalet husdjur hade i stort sett samma innehåll som vid inventeringarna 1950–1962. En utvidgning var att uppgifter om antalet brukningsenheter för enskilda år kunde tas fram på grund av det ändrade uppräkningsförfarandet. En planerad redovisning av statistik över olika former av förändringar i åkerarealen på brukningsenheterna (se bild ovan) kunde däremot inte fullföljas. Det berodde närmast på svårigheter att få en relevant redovisning av det slaget i en undersökning baserad endast på ett urval av brukningsenheter. Behovet att i de löpande undersökningarna förbättra statistiken över strukturförändringarna i jordbruket blev därför endast delvis tillgodosett.

Användningen av resultaten från jordbruksinventeringarna var, liksom vid tidigare jordbruksstatistiska undersökningar under denna period, i stor utsträckning knuten till olika kalkyler i samband med jordbruksregleringen. Detta innebar oftast strikta krav på en regelbunden resultatredovisning vid bestämda tidpunkter.

Samtliga resultat från respektive inventering redovisades i rapporter i serien *Statistiska meddelanden*, som infördes av centralbyrån 1963. En del av de definitiva resultaten publicerades fram till 1964 också i *Jordbruk och boskapsskötsel* och därefter i *Jordbruksstatistisk årsbok* som utgavs av centralbyrån från 1965. De preliminära resultaten avsåg i regel endast större områden och hela riket, medan de definitiva resultaten gavs även för mindre områden och olika grupper av brukningsenheter.

Kvalitetskontrollen utvidgas med årliga arealmätningar

Det urvalsförfarande som 1950 infördes i de årliga areal- och husdjursundersökningarna medförde teoretiska förutsättningar att beräkna samplingfelen i de skattade resultaten. Eftersom de datamaskiner som användes ännu på 1960-talet krävde en omständlig programmering av erforderliga beräkningar blev dessa precisionsmätningar lägre prioriterade än andra angelägna åtgärder i statistikproduktionen. Vissa medelfelsberäkningar utfördes dock både vid omläggningen 1950 och vid översynen av urvalsförfarandet 1963–64.

I samband med SCB:s förslag till omläggning av den löpande jordbruksstatistiken (i anslagsframställningen för 1963/64) redovisades en allsidig diskussion om utbyggnaden av kvalitetskontrollen i olika avseenden inom jordbruksinventeringarna. Vad gällde mätningarna av hur fel i primärmaterial systematiskt påverkade resultaten hade en verksamhet kommit i gång i början av 1960-talet. Sommaren 1960 utförde centralbyrån en provundersökning med fältmätningar av åkerarealen på ett 50-tal gårdar som lämnat uppgifter till arealinventeringen den 1 juni 1960. Avvikelserna

mellan uppgiven och uppmätt areal beräknades och klassificerades bl.a. på feltyper (orsaker) efter intervjuer med brukaren.

Med stöd av erfarenheterna från provundersökningen började reguljära kontrollundersökningar att utföras i anslutning till jordbruksinventeringarna från och med 1963. Mätningarna omfattade ca 200 slumpmässigt utvalda brukningsenheter per år över hela landet. Resultaten visade nästan genomgående att de uppgivna arealerna var större än de uppmätta. För de flesta grödor var avvikelserna högst 7–8 procent men för några grödor gick den upp till omkring 20 procent. Till viss del berodde avvikelserna på skillnader i tillämpningen av åkerdefinitionen: de uppmätta arealerna skulle avse besådd areal, medan de av jordbrukarna uppgivna arealerna kunde förutsättas inkludera fältvägar, dikesrenar o.dyl. Med ledning av de skattade nettoavvikelsena och medelfelen för dessa bestämdes s.k. korrektionsfaktorer. Dessa användes för korrigerings av de i jordbruksinventeringarna erhållna grödarealerna vid beräkning av totalskörderna av olika växtslag (genom multiplicering med hektarskördar från de objektiva skördeuppskattningarna). Klassificeringen av avvikelserna efter feltyper kunde tillsammans med den tidigare nämnda statistiken över rättningseffekterna vid granskningen av primärmaterialet ge indikationer på felkällor i blanketter, uppgiftsinsamling, granskning etc. En detaljerad redogörelse för kontrollundersökningarna återfinns i Medin, Wilson och Karlström (1966).

Provundersökningar med kontroller av husdjursuppgifterna i jordbruksinventeringarna utfördes också i några län i mitten av 1960-talet. Dessa ledde dock inte till några reguljära kontrollundersökningar.

Ökad statlig reglering

1960 var det dags för en ny jordbruksutredning, som fick en bred representation av experter samt politiska och fackliga företrädare. Dess betänkande blev underlag för en rad betydelsefulla beslut av 1967 års riksdag. De mål som uppställts 20 år tidigare bibehölls i princip men fick i väsentliga delar nytt innehåll. Produktionen ansågs på grund av en begynnande överproduktion böra minska, men med bibehållande av tillfredsställande försörjningsberedskap. Inkomstmålet skulle med vissa modifieringar bibehållas och rationaliseringsverksamheten förstärkas. Sammantaget innebar den nya politiken en ökad satsning på statlig medverkan i jordbrukets rationalisering. Lantbruksstyrelsens och lantbruksnämndernas resurser förstärktes för detta ändamål. Den statliga rådgivningen till jordbruket överflyttades från hushållningssällskapen till lantbruksnämnderna. Betydande resurser sattes av för att bl.a. följa upp effekterna av den beslutade politiken.

En särskild myndighet, Lantbruksekonomiska samarbetsnämnden, inrättades för att tillhandahålla erforderliga beräkningar och utredningar om jordbruket. Till samarbetsnämnden knöts ett antal permanenta arbetsgrupper med representanter från de olika fackmyndigheterna, LRF, SCB, Lantbruksuniversitetet m.fl. Nämnden fick framför allt genom verksamheten i arbetsgrupperna en stor betydelse för utvecklingen av jordbruksstatistiken. 1991 ombildades den till Livsmedelsekonomiska samarbetsnämnden.

Nästa jordbruksutredning påbörjades redan fem år senare och dess betänkande ledde fram till beslut av 1977 års riksdag. Det innebar inga stora ändringar i de allmänna riktlinjer som tidigare dragits upp i 1947 och 1967 års beslut. Utvecklingen i jordbruket hade då fortgått i samma riktning som tidigare under efterkrigstiden. Antalet företag med mer än 2 hektar åker halverades under perioden 1961–1981 från 233 000 till 115 000. Minskningen av åkerarealen var måttligare från 3,3 milj. hektar till 2,9 milj. hektar. Antalet förvärvsarbetande i jordbruket var 1980 nere i 3,7 procent av samtliga förvärvsarbetande. Trots dessa begränsningar i produktionsresurserna hölls produktionen uppe genom en framgångsrik effektivisering. Nya företagsformer med stora specialiserade animalie- och vegetabilieföretag hade börjat utvecklas. Den inhemska avsättningen stimulerades samtidigt av subventioner på främst animaliska livsmedel.

Bl.a. mot bakgrund av en pågående internationell diskussion om den globala livsmedelsbristen ansåg 1977 års beslutsfattare att produktionsresurserna i det svenska jordbruket borde bibehållas för livsmedelsproduktion. Verksamheten skulle främst baseras på rationellt drivna familjeföretag och samtidigt betonades de miljömässiga kraven på jordbruksdriften.

Lantbruksregistret **– för statistik och administration**

Offentliga utredningar och politiska beslut

Under 1960-talet kom jordbruksstatistikens fortsatta organisation upp till överväganden i samband med flera jordbrukspolitiska utredningar. En av utgångspunkterna var sambandet mellan uppgiftslämnandet till statistiken och anmälan till det permanenta skördeskadeskydd som införts i statlig regi från 1961. (För en närmare beskrivning, se s. 192–194.) Skyddet skulle omfatta samtliga lantbruksföretag med minst 2 hektar åker, men många jordbrukare gick miste om skördeskadeersättning därför att de försummade att lämna in erforderlig anmälan. Eftersom denna anmälan bl.a. innehöll samma uppgifter om grödarealer som infordrades till statistiken, uppkom frågan om en samordning kunde ske.

Jordbruksnämnden och Statistiska centralbyrån fick 1964 uppdrag av Kungl. Maj:t att utreda förutsättningarna för en obligatorisk anmälan till skördeskadeskyddet med beaktande av möjligheterna att samordna anmälningsförfarandet med statistikinsamlingen. Utredningen ledde 1966 fram till ett förslag om utformningen av ett obligatoriesystem och därmed samordnad statistikproduktion.

Vid den här tiden hade frågan om inrättande av ett företagsregister för lantbruket också tagits upp i 1960 års jordbruksutredning. Ett sådant register skulle bl.a. vara ett hjälpmedel för Lantbruksstyrelsen och lantbruksnämnderna i rationaliseringsarbetet och samtidigt ge ökade möjligheter att följa upp effekterna av den förda jordbrukspolitiken. Lantbruksnämndernas användning av ett företagsregister och deras medverkan i uppgiftsinsamlingen hade behandlats även i en utredning som tillsatts 1965 angående en ny organisation för lantbruksnämnderna.

Förslagen från de olika utredningarna låg till grund för regeringens proposition till riksdagen våren 1967 om ny jordbrukspolitik. Ett av delförslagen i propositionen var att obligatorisk anmälan till skördeskadeskyddet skulle införas och samordnas med uppgiftsinsamlingen till jordbruksstatistiken från och med 1968. De insamlade uppgifterna skulle ligga till grund för ett register över företagen inom jord- och skogsbruk. Den vidare frågan om utformningen av lantbruksstatistiken och företagsregistret hänsköts till en särskild kommitté. Den avlämnade ett delbetänkande om lantbrukets företagsregister i november 1967 (Jordbruksstatistikkommittén 1967). I ett senare delbetänkande lämnade kommittén (1968) också vissa förslag om inordnande av företag med frukt- och trädgårdsodling i registret.

Ny förordning

En förordning "om uppgifter till lantbruksstatistiken, lantbrukets företagsregister och skördeskadeskyddet" utfärdades av Kungl. Maj:t i april 1968 (SFS 1968:111). Den innehöll huvudsakligast bestämmelser om uppgiftsskyldighetens omfattning och ansvarsfördelningen mellan berörda myndigheter. Genom de nya bestämmelserna upphävdes den tidigare förordningen från 1956 om årliga uppgifter till lantbruksstatistiken. Från och med 1969 upphörde jordbruksinventeringarna i juni och oktober. Inventeringen i mars bibehölls däremot till och med 1973.

Beträffande ansvaret för verksamheten föreskrevs bl.a. att

- lantbrukets företagsregister skulle upprättas gemensamt av Statistiska centralbyrån och Lantbruksstyrelsen
- uppgifterna skulle lämnas på blankett som fastställdes av centralbyrån i samråd med Lantbruksstyrelsen och Jordbruksnämnden
- lantbrukets företagsregister skulle förvaras hos centralbyrån
- varje lantbruksnämnd skulle förvara uppgifter ur registret avseende nämndens verksamhetsområde.

Det föreskrivna samarbetet mellan myndigheterna ledde till att ett samrådsförfarande etablerades med regelbundet återkommande överläggningar några gånger per år mellan centralbyrån, Jordbruksnämnden och Lantbruksstyrelsen. Senare kom även Skogsstyrelsen och Naturvårdsverket att delta i dessa samråd.

Uppläggningsen av registret

Uppgifterna till lantbrukets företagsregister skulle enligt jordbruksstatistik-kommitténs riktlinjer lämnas av de uppgiftsskyldiga årligen i juni månad. Det direkta ansvaret för insamlingen och handläggningen av uppgifterna låg på centralbyrån i samarbete med lantbruksnämnderna.

Den första uppgiftsinsamlingen till registret, som sedermera vanligen gått under benämningen lantbruksregistret eller LBR, genomfördes i enlighet med jordbruksstatistik-kommitténs förslag 1968, och därmed hade en verksamhet inletts som sedan kom att pågå med huvudsakligen oförändrat innehåll fram till och med 1995. Redogörelser för registrets uppläggning, innehåll, användning m.m. finns i t.ex. Sandqvist (1971), Medin (1985) och i en årligen utgiven informationsbroschyr (Statistiska centralbyrån 1995).

Flera användningsområden

Som framgått av bakgrundsbeskrivningen ovan baserades beslut om införandet av ett företagsregister för lantbruket på en rad behov inom administrationen av det då aktuella statliga regleringssystemet för näringen. En

kort översikt över de olika användningsområdena lämnas här utan någon rangordning efter registeruppgifternas betydelse för verksamheten.

Skördeskadeskyddet

Användningen av lantbruksregistrets uppgifter om åkerarealens användning innebar i första hand tre direkta fördelar jämfört det tidigare systemet för ersättningsberäkningarna i skördeskadeskyddet:

1. skyddet kom att omfatta samtliga företag med minst 2,0 hektar åker
2. risken för spekulation genom felaktiga gröduppgifter minskade då uppgiftstidpunkten flyttades från att ha varit på hösten till i juni
3. genom detaljerad regional redovisning av åkerns användning kunde avgränsningen av ersättningsområdena i skyddet förbättras.

Statlig rationalisering och regional planering

Tillgången på uppgifter för företagen inom respektive lantbruksnämnd avsågs underlätta handläggningen av enskilda ärenden vid arbetet med rationaliseringen av jordbruket. Registeruppgifterna avsågs också användas för regional planering och prognosverksamhet inom länen. Genom sammanställning av data ur registret för flera år skulle effekterna av den förda jordbrukspolitiken kunna belysas.

Jordbrukets blockorganisation

Inom jordbruket hade sedan länge funnits en s.k. blockorganisation, som skulle tillämpas vid krig eller krigsfara så att tillgängliga produktionsresurser utnyttjades för att uppnå bästa produktionsresultat. Genom lantbruksregistret gavs möjlighet att ta fram listor över företagen och produktionsmedlen inom respektive block.

Officiell statistikproduktion

Tillkomsten av lantbruksregistret avsågs ge möjligheter att förbättra den årliga jordbruksstatistiken vad gällde innehåll, regional redovisning m.m. Registret skulle också bli en viktig urvalsram för olika stickprovsundersökningar inom jordbruket.

Registerfilosofin

Uppläggningsen av lantbruksregistret byggde på de tidigare i lantbruksstatistiken definierade begreppen brukningsenhet, brukare och fastighet. Utvecklingen i jordbruket mot större enheter och förekomsten av t.ex. stora djurbesättningar utan areell anknytning ansågs motivera att benämningarna brukningsenhet och brukare byttes ut mot företag och företagare.

Varje enhet i registret skulle alltså omfatta ett företag (en brukningsenhet) och för varje sådan enhet registrerades vissa uppgifter om företagaren,

i företaget ingående fastigheter samt arealen av olika ägoslag. Förändringar i dessa för företaget karakteristiska uppgifter skulle fortlöpande (årligen) registreras för existerande företag.

Tillämpningen av registerprincipen krävde att nya regler utarbetades som komplement till företagsdefinitionen angående företagens existens över tiden, dvs. när ett företag skulle anses bestående, nybildat eller nedlagt. Nybildning av företag kunde t.ex. förekomma vid delning av tidigare existerande företag, medan nedläggning skedde antingen genom att åkermarken togs ur bruk eller överfördes till annat företag (Medin och Wilson 1974).

Omfattningen

Den årliga uppgiftsinsamlingen till lantbruksregistret omfattade

- a) företag med minst 2 hektar åker (från 1968)
- b) företag med större djurbesättningar (från 1969) och
- c) företag med trädgårdsodling av viss omfattning (från 1970).

I registret infördes från 1968 även

- d) företag med mindre än 2 hektar åker (inklusive företag utan åker).

Från den sistnämnda gruppen, som huvudsakligast bestod av företag med enbart skogsmark, begränsades uppgiftsinsamlingen till vissa år då den tillsammans med grupperna a)– c) ingick i s.k. lantbruksräkningar. För företagen i grupp c) utvidgades uppgiftsinsamlingen vissa år till trädgårdsräkningar.

Lantbruksräkning genomfördes första gången 1971 och därefter med 5–7 års intervall. De tre första trädgårdsräkningarna företogs 1972, 1977 och 1982. Därefter ändrades intervall till tre år. Varannan räkning fick något mindre innehåll och benämndes trädgårdsinventering. (Se vidare nedan om lantbruks- och trädgårdsräkningar.)

Små förändringar i innehållet över tiden

Lantbruksregistret har allt från starten 1968 och fram till 1990-talet innehållit dels fasta avsnitt med obetydliga förändringar över tiden, dels tillfälliga, oftast regelbundet återkommande, avsnitt.

Till de fasta avsnitten har hört uppgifter om

- företagarens(-arnas) namn, adress, personnummer och telefonnummer
- i företaget ingående fastigheter eller delar av fastigheter, med uppgift om åker- och skogsmarksareal, utarrenderad åkerareal samt ägare till tillarrenderad åker och arrendator av utarrenderad åker
- arealen av olika ägoslag med fördelning på församlingar.

Inom dessa avsnitt har föregående års uppgifter för företaget skrivits ut i förväg i blanketten med anvisningar till uppgiftslämnaren att i förekommande fall komplettera och rätta uppgifterna. (Se bild av blankettens första sida nedan.)

Till de fasta avsnitten har också hört uppgifter om

- åkerarealens användning
- orsaker till ökning eller minskning av åkerarealen
- antalet nötkreatur, svin, får och höns
- ny- och ombyggnadsverksamhet på företaget (årligen t.o.m. 1991)
- sysselsatt arbetskraft (årligen t.o.m. 1981, därefter tillfälligt)
- arealer av växthusyta och odling av trädgårdsväxter (med vissa undantag i samband med trädgårdsräkningar/-inventeringar).

Bland de avsnitt som förekommit intermittent – ofta med fem års intervall – har ingått uppgifter om hästar, getter samt maskiner och anläggningar. Övergången från årliga till tillfälliga uppgifter om arbetskraften sammanhänge med att en särskild årlig urvalsundersökning "Jordbrukets arbetskraft" genomfördes under perioden 1980–1987 och 1990.

Registerblanketten har haft i det närmast oförändrat utseende från år till år. Smärre omdisponeringar av innehållet företogs 1976 och 1990, i det senare fallet efter intervjuer med ett antal uppgiftslämnare.

Ändringar av definitioner och klassificeringar har också varit sparsamt förekommande. Ägoslagsklassificeringen ändrades 1981, sedan centralbyrå efter samråd med berörda myndigheter utarbetat en gemensam standard för användning vid uppgiftsinsamling i olika sammanhang. Justeringar av detaljer i grödklassificeringen har förekommit enskilda år. En allmän översyn av hela klassificeringsschemat företogs 1989–1990, dock utan några större förändringar.

1 FÖRETAGARE (brukare) den 8 juni 1995

Personnummer 410514-1053 Organisationsnummer Telefonnummer 0199/94361
Ev ytterligare telefonnr

ERIKSSON PER ARNE

MÅLA PL 1253

320 95 BERGA
Om mer än en företagare finns, redovisas övriga i avsnitt 12.

2 OM HELA FÖRETAGET ÖVERLÄTITS

Markera med kryss i lämplig ruta hur överlämnandet skett Överlätit till (namn, adress och telefonnr)
Försäljning, arvskitte, gåva Återlämnat arrende
Utarrendering Annan orsak

3 BRUKNINGSCENTRUM

01 MÅLA 1.7

Här anges den fastighet där de för driften viktigaste ekonomi- byggnaderna är belägna. Ändra uppgiften om den är fel eller ofullständig.

4 FASTIGHETER som ingår i företaget den 8 juni 1995

Ord- nings- nr	För- sam- ling nr	Fastighets- beteckning	Ändra uppgifterna om de är fel eller ofullständiga	Ägd/ arrenderad	Arealer under eget bruk		Utarren- derad åkermark Hektar	SCB-kod
					Åkermark Hektar	Skogsmark Hektar		
01	1	MÅLA 1.7		ÅGD	35,0	55,0	0,0	17 Å/A
								18 Förändr
								19 Sam
02	1	HULT 7.2 ÅGARE HANSSON ERIK 0199/96143		ARR	6,0	0,0	0,0	17 Å/A
								18 Förändr
								19 Sam
Om fastighet ändrats, fyll även i avsnitt 15 på sidan 4.	10							17 Å/A
	11							18 Förändr
	12							19 Sam
Om åkerarealen på någon fastighet ändrats, fyll även i avsnitt 15 på sidan 4.	10							17 Å/A
	11							18 Förändr
	12							19 Sam
Om åkerarealen på någon fastighet ändrats, fyll även i avsnitt 15 på sidan 4.	10							17 Å/A
	11							18 Förändr
	12							19 Sam

5 AREALER FÖRSAMLINGSVIS

■ AREALER UNDER EGET BRUK

Följ församlingsnumreringen för åkermarken när Ni fyller i avsnitt 6.

OBS att betesmarken skall redovisas uppdelad på utnyttjad resp. ej utnyttjad.

Om uppgifterna är fel eller ofullständiga, ändra i fältet till höger om respektive uppgift. Vad som räknas till åkermark, betesmark, skogsmark och annan mark framgår av baksidan på bifogad broschyr.

Summa areal under eget bruk

106,0

■ UTARRENDERAD ÅKERMARK

0,0

Nr 1

Hektar Åkermark 1 41,0

Betesmark 2 - utnyttjad

3 - ej utnyttjad 8,0

Skogsmark 4 55,0

Annan mark 5 2,0

Total areal 6 106,0

Utarrend. åkermark 7 0,0

Nr 2

Hektar Åkermark 1

Betesmark 2 - utnyttjad

3 - ej utnyttjad

Skogsmark 4

Annan mark 5

Total areal 6

Utarrend. åkermark 7

Nr 3

Hektar Åkermark 1

Betesmark 2 - utnyttjad

3 - ej utnyttjad

Skogsmark 4

Annan mark 5

Total areal 6

Utarrend. åkermark 7

STATISTISKA CENTRALBYRÅN

Lantbrukets struktur

Klostergatan 23

701 89 Örebro

019 - 17 60 90

SCBs ldnr
LBR 1995
123 456-9
LANTBRUKSREGISTRET

Ändra och komplettera de utskrivna uppgifterna och fyll i övriga uppgifter i blanketten. Se även bifogad broschyr. Den ifyllda blanketten skall vara Statistiska centralbyrån, SCB tillhanda senast den 16 juni 1995. Uppgifterna på blanketten skall avse ett företag. Med företag avses den verksamhet inom jordbruk, skogsbruk, husdjurskötsel eller trädgårdsodling, som bedrivs under en och samma driftsledning. Beträffande uppgiftsskyldighet, uppgifternas användning m.m. - se bifogad broschyr.

Tidpunkten för uppgifterna var under de första åren förlagd till omkring 25 juni. Av olika skäl ansågs det önskvärt att tidigarelägga uppgiftsinsamlingen och från 1976 bestämdes med hänsyn till vårbrukets avslutande, centralbyråns bearbetningsrutiner m.m., att uppgifterna skulle avse den torsdag som inträffade under perioden 9–15 juni.

Uppgifter med post direkt till SCB

Vid uppläggningsen av registret 1968 skickades blanketter ut till de jordbrukare som ingick i RLF-registret. För att få det nya registret så komplett som möjligt från början gjorde lantbruksnämnderna en avstämning av redovisade fastigheter mot 1965 års fastighetstaxeringsregister. Etableringen av lantbruksregistret visade sig arbetskrävande både vad gällde kompletteringarna av innehållet och den datortekniska uppläggningsen vid centralbyrån.

Från och med 1969 sändes blanketterna jämte anvisningar ut med post från centralbyrån till de företag som ingått i registret närmast föregående år. Nyttillkomna brukare uppmanades genom information i massmedia att rekvirera blankett. De uppgiftsskyldiga skulle sända in den ifyllda blanketten i ett bifogat svarskuvert till centralbyrån inom ungefär en vecka efter uppgiftstidpunkten. Till företag som inte kommit in med uppgifter skickades upp till tre skriftliga påminnelser ut från centralbyrån under juli månad. Från företag som därefter fortfarande inte sänt in blankett övertog lantbruksnämnderna insamlingsarbetet under augusti månad. Antalet företag som trots påstötningar underlät att lämna blankett uppgick under enskilda år endast till några tiondels procent av samtliga uppgiftsskyldiga.

En stor "produkt" vid SCB

Insamlingen och bearbetningen av blankettmaterialet krävde en stor arbetsinsats under sommar- och höstmånaderna vid Statistiska centralbyrån. De första åren skedde detta i Stockholm men från och med 1971 blev arbetet i sin helhet förlagt till Örebro. Centralbyråns verksamhet hade där organiserats så att en för statistiken ansvarig ämnesenhet genomförde respektive undersökning i samarbete med dels en enhet för manuell databehandling, dels en maskinell datacentral. Antalet personer som varje år från juni till december var sysselsatta med lantbruksregistret varierade i regel mellan 50 och 80. Vid lantbruks- eller trädgårdsräkning var bearbetningstiden utsträckt några månader in på följande år.

Utformningen av insamlings- och granskningsrutinerna kunde till stor del baseras på erfarenheterna från jordbruksinventeringarna och skörde-skadeskyddet tidigare under 1960-talet. Behandlingen av det omfattande primärmaterialet under en relativt begränsad period förutsatte att insamlings- och bearbetningsrutinerna följde en detaljerad tidsplan. Efter upp-

giftsinsamling, påminnelser och dataregistrering vidtog en omfattande maskinell granskning med manuell uppföljning av utskrivna granskningsmeddelanden. Den maskinella granskningen skilde sig från den som tillämpats i jordbruksinventeringarna bl.a. i det avseendet att jämförelser för nästan samtliga företag kunde göras med föregående års uppgifter.

De uppställda kriterierna för tillåtna avvikelser mot jämförelsedata, summafel etc. fick i vissa fall göras särskilt stränga med hänsyn till att uppgifterna skulle användas för beräkningar av ekonomisk betydelse för det enskilda företaget. Vid vissa mindre avvikelser – som t.ex. små summafel – företogs dock maskinell rättning. På granskningsmeddelanden som krävde manuell åtgärd skrevs även ut de uppgifter för innevarande och föregående år som hade samband med det antagna felet. Rättningar som registrerades maskinellt infördes även manuellt i blankettmaterialet med hänsyn till erforderlig dokumentation i första hand för skördeskadeskyddets räkning. En stor del av det manuella arbetet gick åt till att hantera blanketterna i ett arkiv som omfattade innevarande och föregående års uppgifter. För identifieringen av de enskilda företagen användes ett sju-siffrigt, informationslöst nummer som följde företaget över tiden.

Gransknings- och rättningsrutinerna genomfördes i omgångar, som omfattade både rättade och nyregistrerade uppgifter. Efter 5–6 omgångar var materialet i regel så komplett att ett datauttag för olika ändamål kunde vidtas.

Den maskinella lagringen av data skedde från början på hålkort och magnetband, men efter några år kunde dataregistreringen göras direkt på elektroniska media, som sedan utvecklades så att de kunde användas för s.k. direkt access. Därmed blev det också möjligt att få uppgifterna för samtliga företag i registret tillgängliga på dataskärm hos dem som arbetade med granskning och rättning eller med information till jordbrukarna i olika sammanhang. Den tekniska utvecklingen i dessa avseenden förenklade givetvis den manuella hanteringen men ökade också möjligheterna att höja kvaliteten i registret.

Mångsidigt datauttag

Uttaget av data ur lantbruksregistret omfattade, som framgått av den tidigare översikten över användningen, både uppgifter för enskilda företag och statistik. På det statistiska området erhöles framför allt en mycket detaljerad belysning av strukturutvecklingen inom jordbruk och trädgårdsodling under perioden 1970–1995. Tillgången på årliga primärdata med möjligheter till en regional differentiering medförde också att registret efter hand i ökad utsträckning kom att användas för uttag av data utöver den officiella statistiken.

Uppgifter avseende enskilda företag

- Uppgifter om åkerarealens användning på företag med minst 2 hektar åker överlämnades årligen på datamedium till ersättningsberäkningarna för skördeskadeskyddet, som utfördes inom SCB
- För lantbruksnämndernas användning gjordes under de första åren utskrift av s.k. länsutdrag, innehållande flertalet uppgifter för samtliga enskilda företag inom respektive län. För att göra materialet mera hanterligt överfördes länsutdragen från och med 1975 till s.k. mikrokort. Dessa ersattes i sin tur 1992 av lagring på disketter, som kunde användas för sökning i persondatorer
- Till lantbruksnämnderna och länsstyrelserna överlämnades s.k. resurslistor för användning inom blockorganisationen
- I den reguljära verksamheten ingick som service till lantbruksnämnderna mot särskild ersättning även utskrift av adressetiketter och listor över företag med speciell produktionsinriktning, storlek, områdestillhörighet etc.

Publicerad officiell statistik

Den officiella statistiken från lantbruksregistret publicerades årligen i 5–6 rapporter i serien *Statistiska meddelanden*. Redovisningen avsåg antalet företag och företagare, arealer av olika ägoslag, åkerarealens användning och antalet husdjur – i regel med områdesvis uppdelning på åtta produktionsområden, län och kommuner. Efter hand utvidgades denna s.k. basstatistik med två slags bearbetningar av registerdata för beskrivning av strukturutvecklingen i jordbruket, nämligen

- förändringsstatistik (longitudinella data)
- statistik över jordbruksföretagens driftsinriktning (typologidata).

Förändringsstatistiken (från 1972) visade bl.a. förskjutningarna (övergångarna) från det ena året till det andra mellan olika grupper av företag efter ägande-/arrendeförhållanden, åkerarealens storlek respektive mjölk-kobesättningarnas storlek. Med denna statistik som underlag utvecklades efter hand metoder för att göra framskrivningar (prognoser) rörande den fortsatta strukturutvecklingen i jordbruket (Thorburn 1981; Lantbruksekonomiska samarbetsnämndens rationaliseringsgrupp 1979).

Statistiken över företagets driftsinriktning byggde på en typklassificering (typologi), som infördes i registret 1984. Den innebar en vägningsmetod för olika produktionsresurser inom företagen med hjälp av standardiserade arbetsåtgångstal för olika grödor och husdjur. På basis av relationen mellan arbetsåtgången i olika driftsgrenar kunde varje företag hänföras till en typklass inom ett hierarkiskt uppbyggt klassificeringsschema med de tre nivåerna huvudtyp, bastyp och detaljtyp. Typklassificeringen kunde an-

vändas i kombination med en storleksklassificering som baserades på företagets totala standardiserade arbetsåtgång (Jorner 1979). Typologin kom förutom i lantbruksregistret att användas även i andra delar av jordbruksstatistiken, främst på det lantbruksekonomiska området. Klassificeringssystemet blev efter några års tillämpning föremål för en översyn, som bl.a. innebar att klassificeringen samordnades med den generella s.k. SNI-klassificeringen av företag. Senare skedde också en anpassning till den typologi för jordbruksföretag som tillämpas i EU.

Länsstatistik m.m.

Utöver den reguljärt publicerade statistiken togs ur lantbruksregistret årligen fram s. k. länsstatistik i ett fåtal exemplar för användning inom lantbruksnämnderna, Lantbruksstyrelsen, Jordbruksnämnden och SCB. Den innehöll en stor del av den publicerade statistiken med en mera långtgående regional differentiering på exempelvis församlingar och skördeområden.

Urvalsdragningar

Ett viktigt ändamål med lantbruksregistret var användningen som urvalsram för olika stickprovsundersökningar. Vid SCB utnyttjades registret regelbundet för urvalsdragningar till exempelvis objektiva skördeuppskattningarna, jordbruksekonomiska undersökningen och undersökningar om arbetskraften i jordbruket.

Uppdragsverksamhet

Sedan SCB i slutet av 1970-talet av statsmakterna ålagts att vid sidan av den anslagsfinansierade verksamheten bedriva s.k. uppdragsverksamhet med extern finansiering blev lantbruksregistret en uppskattad "databank" rörande lantbruket. En lång rad undersökningar utfördes under årens lopp på uppdrag av Lantbruksekonomiska samarbetsnämnden och under ledning av dess permanenta arbetsgrupper (sektorsgruppen, rationaliseringsgruppen, inkomstgruppen och indexgruppen). Under senare delen av 1980-talet inleddes också ett omfattande samarbete med Naturvårdsverket vad gällde utnyttjande av lantbruksregisterdata för belysning av miljö- och naturresursförhållandena i jordbruket.

Uppdragsgivarna fanns även utanför kretsen av ansvariga myndigheter, i första hand bland organisationer och privata företag med anknytning till jordbruket. Uppdragen omfattade i dessa fall huvudsakligast statistiska bearbetningar, urvalsdragningar för externa undersökningar och utlistning av adressetiketter för utsändning av information etc.

Användningen av registerdata utöver de författningsmässigt föreskrivna ändamålen krävde en rigorös tillämpning av gällande sekretesslagstift-

ning. I första hand var det ur centralbyråns synvinkel angeläget att de sekretessregler, som tillkommit för att skydda uppgiftslämnarna och indirekt även statistikproduktionen, inte åsidosattes. Samtidigt fick en avvägning göras mot de riktlinjer för uppdragsverksamheten som faststälts av centralbyrån. Varje ärende om utlämning av enskilda uppgifter – eller i vissa fall även statistik – togs därför upp till beslut inom verket. Eftersom uppgifterna för enskilda företag fanns tillgängliga även på lantbruksnämnderna och Lantbruksstyrelsen utarbetade styrelsen noggranna anvisningar för tillämpningen av sekretesslagstiftningen även inom dessa myndigheter.

Lantbruksräkningar och trädgårdsräkningar

Vissa år utvidgades den årliga lantbruksregistreringen – som tidigare nämnts – till lantbruksräkningar. Det skedde 1971, 1976, 1981, 1988 och 1992. Räkningarna omfattade utöver de jordbruksföretag som ingick i den årliga registreringen även lantbruksföretag med obetydlig åkerareal eller enbart skogsmark (Se kategorierna 1 respektive 2 i nedanstående tabell.) Beträffande den definitionsmässiga avgränsningen av grupperna hänvisas till avsnittet "Omfattningen" ovan. Antalet företag som ingick i lantbruksräkningarna var, som framgår av tabellen, avsevärt större än i den årliga registreringen.

Antal företag i lantbruksräkningarna (LR), i 1 000-tal

Antal företag	1971	1976	1981	1988	1992
1) i årlig LBR med mer än 2 hektar åker	150	131	115	101	92
2) övriga i LR	163	154	190	196	206
Totalt i LR	313	285	305	297	297

Vid de båda första lantbruksräkningarna skedde uppgiftsinsamlingen för grupp 2) på samma sätt som för grupp 1), dvs. via postenkät till samtliga uppgiftslämnare. För att begränsa kostnaderna och belastningen på uppgiftslämnarna ändrades sedan metodiken vid de följande räkningarna. Då togs uppgifterna för grupp 2), huvudsakligast omfattande arealer av olika ägoslag, i stället fram genom samkörning av lantbruksregistrets fastighetsuppgifter med registret över samtliga jordbruksfastigheter enligt senaste fastighetstaxering. Statistiken från lantbruksräkningarna innehöll förutom den årliga redovisningen från lantbruksregistret bl.a. uppgifter om det totala antalet skogsbruksföretag fördelat på storleksgrupper och ägarekategorier samt arealer av olika ägoslag för samtliga jord- och skogsbruksföretag. Publiceringen skedde vid räkningarna 1971, 1976 och 1981 i separata publikationer i serien *Sveriges Officiella Statistik* och vid de två därefter följande räkningarna i serien *Statistiska meddelanden*.

Trädgårdsräkningarna (1972, 1977, 1982, 1988 och 1994) och trädgårdsinventeringarna (1985, 1991 och 1997) byggde på uppgifter från samtliga företag med trädgårdsodling av viss omfattning beträffande växthusyta eller frilandsareal enligt lantbruksregistret. I populationen ingick företag som bedrev trädgårdsodlingen antingen tillsammans med jordbruk eller fristående. Trädgårdsräkningarna (-inventeringarna) innehöll uppgifter om odlingarnas omfattning på friland respektive i växthus, produktions storlek, växthusens yta, ålder och konstruktion etc. Resultaten publicerades i rapporter i *Statistiska meddelanden*.

Ett kvalitetskontrollsystem

Användningen av uppgifterna i lantbruksregistret för administrativa ändamål av ekonomisk betydelse för uppgiftslämnaren innebar givetvis risker för systematiska fel som kunde påverka tillförlitligheten vid den statistiska användningen. Kontrollundersökningar av noggrannheten i primäruppgifterna företogs därför både kontinuerligt och vid vissa tillfällen för speciella ändamål (Statistiska centralbyrån 1974).

I fråga om åkerarealen genomfördes årliga kontrollundersökningar enligt i huvudsak samma principer som tillämpats i jordbruksinventeringarna men med viss utveckling efter hand av mätteknik o.dyl. (Polfeldt 1977). Kontrollerna omfattade i regel 300–400 företag per år. Resultaten användes, liksom vid jordbruksinventeringarna, för arealkorrigeringar i samband med beräkningar av totalskörden av olika grödor. Resultat som visade stora fel för enskilda företag användes också som underlag för åtalansmälan mot uppgiftslämnaren enligt bestämmelser, som ingick i förordningen för lantbruksregistret.

I slutet av 1980-talet togs kvalitetsfrågorna i lantbruksregistret upp i ett vidare perspektiv inom ramen för ett projekt med benämningen "översyn av kvalitetskontrollsystemet i lantbruksregistret". Det omfattade en detaljerad genomgång av dels möjligheterna att höja kvaliteten i registerdata genom förändringar av olika bearbetningsmoment m.m., dels utvecklingen av metoderna för att mäta kvaliteten i olika resultat från registret. Rapporten avslutades med ett 30-tal förslag till åtgärder för utveckling av kvalitetskontrollsystemet (Statistiska centralbyrån 1991; Medin och Wilson 1994).

Annat utvecklingsarbete

I samband med en offentlig utredning som gjordes 1977–1979 om företagens uppgiftslämnande till SCB koncentrerades arbetet till stor del till lantbruksregistrets uppgiftskrav. Resultatet av utredningen blev, efter att några alternativ till förenkling övervägts bl.a. mot bakgrund av användningen av registeruppgifterna, att några väsentliga begränsningar av uppgiftsinsamlingen inte kunde föreslås (SCB-utredningen 1979).

Internt inom SCB företogs under 1976–1978 en allmän genomgång av lantbruksstatistiken med sikte på utvecklingen fram till början eller mitten av 1980-talet. I utredningen analyserades det aktuella läget i fråga om behovet av olika slag av lantbruksstatistik samt de tekniska och metodologiska förutsättningarna för statistikproduktionen. Översynen mynnade ut i ett antal förslag till åtgärder på olika områden (Statistiska centralbyrån 1978). Under åren 1978–1985 följdes dessa förslag upp inom de ansvariga enheterna i SCB:s organisation eller i särskilda arbetsgrupper. Resultaten av uppföljningsarbetet redovisades i ett tiotal rapporter inom olika ämnesområden och i en sammanfattande slutrapport 1985 (Statistiska centralbyrån 1985; Medin och Wilson 1988).

Ny jordbrukspolitik omkring 1990

Under 1980-talet blev problemen i den förda jordbrukspolitiken allt tydligare. Subventionerna till en inte obetydlig överskottsproduktion var betydande för statskassan. Jordbrukarna försökte kompensera sjunkande lönsamhet med ökad produktion. Livsmedelspriserna steg trots subventionerna och därmed riktades intresset även mot kostnaderna i förädlings- och distributionsleden. En ny utredning som tillsattes 1983 fick därför i uppdrag att granska hela livsmedelskedjan. I de beslut av statsmakterna som följde 1985 gjordes inga radikala avsteg från den tidigare politiken. Gränsskydd, prisstöd och beredskapskrav fanns kvar men ett ökat ansvar lades på jordbruket att åstadkomma en bättre produktionsanpassning. Senare delen av 1980-talet kom också att innebära en viss nyorientering av jordbruket. Ett s.k. omställningsstöd började utgå till jordbrukarna för minskning av spannmålsarealen och ett producentregleringssystem infördes för mjölk. Miljö- och djurskyddsfrågorna fick också ökad betydelse.

Det var emellertid först 1990 som en grundligare förändring aktualiserades. En parlamentariskt sammansatt arbetsgrupp framlade hösten 1989 förslag som ledde till beslut om en ny livsmedelspolitik av 1990 års riksdag. Beslutet innebar att ett gränsskydd för jordbruksprodukter skulle bibehållas men att det interna regleringssystemet med statligt fastställda priser efter hand skulle avskaffas. Jordbruket kom därmed att i stort sett lyda under samma marknadsvillkor som gällde för andra näringar. För att mildra effekterna av omläggningen utgick under de följande åren olika former av ekonomiskt stöd till jordbrukarna.

Sveriges medlemskap i EU från och med 1995 medförde emellertid att den nationellt beslutade avregleringen ej hann helt genomföras. I stället påbörjades en anpassning till det regelverk som gäller för den gemensamma jordbrukspolitiken inom unionen. Ett tämligen omfattande registrerings- och kontrollsystem började därmed byggas upp huvudsakligast under ledning av Statens jordbruksverk, som bildats 1991 genom samslagning av Jordbruksnämnden och Lantbruksstyrelsen.

Anpassning till nya förutsättningar

Det från 1968 gällande skördeskadestyddet med obligatorisk anmälan via lantbruksregistret hade varit föremål för utredningar i ett par omgångar under 1970–80-talen men bibehållits nästan oförändrat. Vid överläggningar 1987 överenskomms emellertid om en ändrad inriktning som innebar att det tidigare s.k. permanenta skyddet från och med 1988 ersattes av ett ka-

tastrofskydd vid totalskador. Ansvar för administrationen av skördeskadestyddet övertogs av en stiftelse med anknytning till Lantbrukarnas Riksförbund (LRF). För Statistiska centralbyråns del upphörde därmed den direkta medverkan i administrationen, men i bestämmelserna för det nya skyddet angavs att vissa uppgifter ur lantbruksregistret skulle överlämnas till stiftelsen för sådana områden där totalskador inträffat. Denna verksamhet pågick fram till och med 1994 års skörd, varefter skördeskadestyddet avskaffades.

I anslutning till omläggningen av livsmedelspolitiken 1990 tillsatte regeringen en utredning om statistiken på livsmedelsområdet. I dess slutbetänkande 1991 förordades beträffande lantbruksregistrets framtida ställning ytterligare utredningsarbete med hänsyn till de oklarheter som då förelåg om den fortsatta administrativa användningen av registerdata och de krav som skulle komma att ställas på Sverige vid ett eventuellt EU-medlemskap.

Under senare delen av 1980-talet hade registret årligen utnyttjats för utbetalning av olika slags bidrag till jordbrukarna i samband med den då pågående verksamheten för omställning av åkerarealen. Det visade sig under åren efter 1991 att lantbruksregistret också behövde användas för utbetalning av då aktuella arealstöd, djurbidrag m.m. Från och med 1995 upphörde dock lantbruksregistrets användning för dessa ändamål, eftersom ett separat registersystem (IAKS – Integrerat Administrations- och Kontrollsystem) enligt EU-direktiv byggts upp av Jordbruksverket för administration av bl.a. de nytillkomna EU-bidragen till jordbruket.

Inverkan av europasamarbetet

Genom Sveriges anslutning till EU 1995 infördes ett stort antal inom unionen gällande bestämmelser, som efter hand kommit att inverka på den hittillsvarande svenska jordbruksstatistiken. Inom det område som vi här kallat "allmän jordbruksstatistik" föreskrivs i huvudsak följande undersökningar för Sveriges del:

- strukturundersökningar på urvalsbasis vartannat år
- totalräkningar vart tionde år
- djurräkningar på urvalsbasis årligen i juni och i december (avseende nötkreatur vid båda tillfällena samt får och svin vid ettdera tillfälle)
- arealskattningar på urvalsbasis årligen för olika grödor eller grödgrupper som underlag för skördeberäkningar.

Av dessa undersökningar har Sverige hittills genomfört föreskrivna strukturundersökningar 1995 och 1997 samt de årliga djurräkningarna och arealskattningarna. En totalundersökning har bestämts äga rum 1999. Under åren 1996 och 1998 har företagits urvalsundersökningar avseende gröd-

arealer och husdjur för de interna svenska statistikbehoven. Under 1996 insamlades också uppgifter om trädgårdsodling.

Några formella EU-föreskrifter om företagsregister finns inte, men inom flera av medlemsländerna förekommer någon form av registerlösning. För Sveriges del har frågan om lantbruksregistrets ställning på sikt ännu inte avgjorts. Den sista årgången av registret enligt den tidigare beskrivna uppläggningen genomfördes 1995. Under 1996-1998 har en förenklad registerversion tagits fram genom att årliga uppgifter om brukare, fastigheter och ägoslagsarealer samlats in från samtliga företag med mer än 2 hektar åker, medan uppgifterna om grödarealer och antal husdjur lämnats endast av ett urval av företagen. Många jordbrukare har under dessa förhållanden fått lämna vissa uppgifter både till lantbruksregistret och till det av Jordbruksverket förda administrativa registret för stödutbetalningar (IAKS). Utredningar om samordningen av uppgiftslämnandet till EU-stödet och statistiken har företagits i ett par omgångar men något beslut om den framtida uppläggningen har ännu (i början av 1999) inte fattats.

Några slutkommentarer

Den allmänna jordbruksstatistiken har under den period som här behandlats genomgått åtskilliga förändringar i fråga om metodik och uppläggning, men den har också haft flera speciella kännetecken som gällt hela perioden. Uppgiftsinsamlingen har nästan utan undantag skett via blanketter direkt från jordbrukarna. Uppgiftsskyldighet har i regel föreskrivits genom särskilda förordningar. De grundläggande begreppen och definitionerna har genomgått förhållandevis få förändringar. I stor utsträckning har de uppgifter som behövts för statistiken även använts för andra ändamål inom den statliga administrationen (fastighetstaxeringar, skördeskadeskydd, utbetalning av jordbruksstöd etc.). Ett motiv härför har – förutom att hålla nere kostnaderna för statistiken – varit att minska belastningen på uppgiftslämnarna. Säkerligen har detta bidragit till att svarsbortfallet i undersökningarna i regel varit mycket lågt.

I synnerhet under den senare halvan av perioden har statistiken utvidgats väsentligt vad gäller både innehåll och användning. Ökningen av statistikbehovet har till stor del hängt samman med de statliga regleringar som i olika former förekommit inom jordbrukssektorn. Den snabba strukturömvandlingen av näringen har också krävt en ingående statistisk belysning.

Vid slutet av perioden befinner sig statistiken i ett skede av förändringar som sammanhänger med tillämpningen av EU:s regelverk och en minskad inhemsk efterfrågan på jordbruksstatistik. Undersökningstekniskt förekom-

mer nu delvis en övergång till urvalsundersökningar på samma sätt som skedde vid tidigare förändringar mellan urvalsundersökningar på 1930-talet, totalundersökningar på 1940-talet, urvalsundersökningar på 1950–60-talen och totalundersökningar på 1970–90-talen.

"I början av 1920-talet hade byn 129 bofasta invånare. När jag var barn måste vi ha varit minst 150. Nu, på våren 1997, kan jag räkna till drygt 20. Byns befolkning är inte nämnvärt större än den var enligt mantalslängden från 1643.

De flesta åkrarna brukas av en arrendator från en grannby. Med sina maskiner uträttar han mer på en timme än vad gårdarnas folk kunde hinna på en hel arbetsdag när jag var barn. Sanningen är ju också att det krävs en hel by för att ge försörjning åt en enda bonde."

Författaren Peter Nilson om utvecklingen i byn Möcklehult i Hjälmseryds socken i Jönköpings län i boken *Den gamla byn* (Norstedts, 1997)

Referenser

Underlaget för beskrivningen av de senaste årens utveckling har lämnats av Marie-Louise Widén och Rolf Selander på SCB:s avdelning för miljö- och regionalstatistik.

Officiellt tryck

Jordbruksstatistikkommittén, 1967: Lantbrukets företagsregister. Förslag. Departementsstencil Jo 1967:15.

Jordbruksstatistikkommittén, 1968: Jordbruksstatistiska undersökningar m.m. Betänkande. Departementsstencil Jo 1968:9.

Lantbruksekonomiska samarbetsnämndens rationaliseringsgrupp, 1979: Framskrivning av strukturutvecklingen för jordbruket. Metodstudie på basis av data från lantbruksregistret.

Lantbruksstyrelsen, 1990: 100 år med svenskt lantbruk.

SCB-utredningen, 1979: Lantbruksregistret som uppgiftskrav samt sammanfattande synpunkter på Företagens uppgiftslämnande till SCB. Departementsstencil E 1979:7.

Statistiska centralbyrån, 1930: Jordbruksräkningen år 1927 (och motsvarande senare räkningar). SOS.

Statistiska centralbyrån: Jordbruk och boskapsskötsel, 1920–1937 och 1940–1964. SOS.

Statistiska centralbyrån: Årsväxten 1951. SOS.

- Statistiska centralbyrån, 1962: PM med förslag till vissa omläggningar av den löpande jordbruksstatistiken. Bilaga 5 till SCBs anslagsframställning för 1963/64.
- Statistiska centralbyrån, 1969: Jordbruksräkningen den 15 september 1966. Kontrollundersökningen. Statistiska meddelanden J 1969:2.
- Statistiska centralbyrån, 1972: Lantbruksräkningen 1971, del 1–2. (motsvarande för senare räkningar). SOS.
- Statistiska centralbyrån: Trädgårdsräkningen 1972 (motsvarande för senare räkningar). Statistiska meddelanden.
- Statistiska centralbyrån, 1974: Kvalitetsstudie av arealuppgifterna i lantbruksregistret. Undersökning i Hallsbergs församling 1972. Promemorior från SCB 1974:2.
- Statistiska centralbyrån, 1978: Utvecklingslinjer i SCBs lantbruksstatistik. Rapport. Stencil, SCB 1978-06-12.
- Statistiska centralbyrån, 1985: Utvecklingsinsatser inom SCBs lantbruksstatistik. Slutrapport från ledningsgruppen för uppföljning av den lantbruksstatistiska översynen. Stencil, SCB mars 1985.
- Statistiska centralbyrån, 1991: Kvalitetskontrollsystemet i lantbruksregistret. Ett program för vidareutveckling. Rapport från ett projekt inom SCBs avdelning för areell statistik.
- Statistiska centralbyrån, 1995: Information om lantbruksregistret 1995 (och motsvarande för tidigare år). Broschyr utarbetad av Statistiska centralbyrån i samråd med Statens jordbruksverk.
- Statistiska centralbyrån, 1995, 1996: Rapporter från lantbrukets företagsregister 1995 (och motsvarande för tidigare år). Statistiska meddelanden.
- Statistiska centralbyrån, 1997: Områdesindelningar i lantbruksstatistiken 1997. Meddelanden i samordningsfrågor för Sveriges officiella statistik 1997:1.

Andra skrifter

- Dalenius, T., 1951: Användningen av stickprovsmetodik vid 1950 års arealinventering och kreatursräkning. Jordbruksekonomiska Meddelanden 1951 (2), s. 59–75, 44.
- Grönlund, O., 1942: Den senaste allmänna jordbruksräkningen i Sverige och därmed sammanhängande undersökningar. Statsvetenskaplig tidskrift 1942:2–3, s. 159–176.
- Höijer, E., 1921: Sveriges uppdelning på naturliga jordbruksområden. Statsvetenskaplig tidskrift 1921, s. 209–237, 321–348.
- Höijer, E., 1922: Den svenska jordbruksstatistikens omorganisation. Nordisk Statistisk Tidskrift 1922. Hft. 3–4, s. 609–626.
- Höijer, E., 1931: Statistisk översikt över det svenska jordbrukets utveckling och läge. SOU 1931:7, Jordbruksutredningens betänkande V.
- Jorner, U., 1979: Typklassificering av jordbruksföretag – Ett sätt att ta ut mer information från insamlade data. Statistisk tidskrift 1979:6, s. 439–452.
- Kock, K., 1959: Statistiska centralbyrån 100 år. Minnesskrift med anledning av Tabellkommissionens omvandling år 1858 till ett allmänt statistiskt ämbetsverk.
- Medin, K., 1961: Kvalitetskontrollen i offentlig statistikproduktion. Statistisk tidskrift 1961:7, s. 371–379.
- Medin, K., 1963: Omläggning av jordbruksinventeringarna. I. Översikt. Statistisk tidskrift 1963.6, s. 444–450.
- Medin, K., 1983: The Introduction of Probability Sampling in Swedish Acreage and Livestock Statistics in 1950. A Note on the Background and Later Developments. Statistisk Tidskrift 1983.5, s. 19–25.

- Medin, K., 1985: The farm register approach in Sweden – principles and potentialities. Bulletin of the International Statistical Institute. Vol. LI, Book 2, s. 13.2.1–15.
- Medin, K. och Larson, B., 1964: Omläggningen av jordbruksinventeringarna. II. Maskinella gransknings- och rättningsförfaranden. Statistisk tidskrift 1964:6, s. 393–403.
- Medin, K., Unger, B. och Malmås, B., 1965: Kontrollundersökningen i samband med 1961 års jordbruksräkning. Statistisk tidskrift 1965:4, s. 288–302.
- Medin, K. and Wilson, B., 1974: Farm structure in figures: A study in statistical methodology. European Review of Agricultural Economics 1(4), s. 461–481.
- Medin, K. and Wilson, B., 1988: Trends in Agricultural Statistics – An Outline of Development Work at Statistics Sweden. Journal of Official Statistics. Vol. 4, No 2, s. 173–190.
- Medin, K. and Wilson, B., 1994: Quality assurance and quality assessment in official statistics: the case of Sweden's panel Census of Agriculture. Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe 1994, s. 125–145.
- Medin, K., Wilson, B. och Karlström, F.O., 1966: Omläggningen av jordbruksinventeringarna. IV. Fältnätningar för kontroll av inventeringarnas arealuppgifter. Statistisk tidskrift 1966:3, s. 181–207.
- Polfeldt, T., 1977: Översyn av arealkontrollen. Statistisk tidskrift 1977:3, s. 202–218.
- Sandqvist, E., 1971: Lantbrukets företagsregister (lantbruksregistret). Statistisk tidskrift 1971:5, s. 397–411.
- Sjöstrand, J., 1942: Den svenska jordbruksstatistiken genom tiderna. Kungl. lantbruksakademiens tidskrift 1942:4, s. 288–300.
- Sundquist, G., 1966: Sammandrag av diskussionen kring jordbruksstatistikens omorganisation och därmed jordbruksräkningarnas införande 1927. Stencil SCB 8.6.1966.
- Söderlind, T., 1953: Statistiska centralbyråns organisation och verksamhet. IV. Den jordbruksstatistiska avdelningen. Statistisk tidskrift 1953:10, s. 411–435.
- Thorburn, D., 1981: Framskrivningar med hjälp av longitudinella studier och övergångsmatriser. Statistisk tidskrift 1981:3, s. 189–201.
- Wilson, B., 1967: Omläggningen av jordbruksinventeringarna. V. Manuella rutiner. Statistisk tidskrift 1967:1, s. 36–46.
- Winberg, I.P., 1951: Lokalundersökningar, arealinventeringar och jordbruksräkningar under perioden 1913–1949. En jämförande analys inför nästa jordbruksräkning. Ymer 1951, s. 45–55.
- Winberg, I.P., 1952: Officiell svensk jordbruksstatistik under 150 år. Statsvetenskaplig tidskrift 1952, s. 111–130.